МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН У СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ В ПІСЛЯПОЛОГОВИЙ ПЕРІОД ПІСЛЯ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0530-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Лисенко Євгенія Валеріївна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології Губа Н.О.
Рецензент: к.псих.н., доцент кафедри психології Поплавська А.П.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2021 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

_____Лисенко Євгенія Валеріївна_____

Тема роботи Особливості змін у сімейних відносинах в післяпологовий період після народження дитини

керівник роботи Губа Н.О. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1136-з

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки визначення психологічних змін у сімейних відносин при народжені другої дитини та як задоволеність шлюбом подружжя впливає на стиль дитячо-батьківські відносини.

5. Перелік графічного матеріалу: 45 рисунків.

.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Губа Н.О., доцент		
Розділ 1	Губа Н.О., доцент		
Розділ 2	Губа Н.О., доцент		
Розділ 3	Губа Н.О., доцент		
Висновки	Губа Н.О., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2021 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	вересень 2021 р	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано

Студент _____ Є.В. Лисенко

Керівник роботи _____ Н.О. Губа

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 90 с., 8 таблиць, 2 рис., 63 джерела, 1 додаток.

Об’єкт дослідження: сімейні відносини.

Предмет дослідження: особливості змін у сімейних відносинах в післяпологовий період після народження дитини.

Мета: визначення психологічних змін у сімейних відносин при народжені другої дитини та як задоволеність шлюбом подружжя впливає на стиль дитячо-батьківські відносини.

Гіпотеза: 1.Зміни дитячо-батьківських відносин при народжені другої дитини залежать від задоволеності шлюбом подружжя. 2. Існує прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом батьків та стилями дитячо-батьківських відносин, «абсолютна благополучна сім’я» - стиль батьківських відносин «симбіоз»; «благополучна сім’я» - стилю батьківських відносин «кооперація».

Методи дослідження: – теоретичні методи (теоретико – порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури); – емпіричні (тестування, опитування), математична та статистична обробка даних.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше теоретико – емпіричним шляхом встановлено характер впливу задоволеності шлюбом на стиль дитячо-батьківських відносин при народжені другої дитини.

Матеріали роботи можуть бути використанні практичними психологами для роботи з сімейними парами в період появи другої дитини.

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ ВІДНОСИНИ, ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ШЛЮБОМ, МАТЕРИНСТВО, ПОДРУЖЖЯ, СТИЛІ БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН.

SAMMARY

Lysenko E.V. Pecularities of changes in family relations in the postpartum period after the birth of the child

Master's qualification work: 90 pp., 8 tables, 2 figures, 63 sources, 1 appendix.

Object of research: family relations.

Subject of research: features of changes in family relations in the postpartum period after childbirth.

Objective: to determine the psychological changes in family relationships at the birth of a second child and how marital satisfaction with the marriage affects the style of child-parent relationship.

Hypothesis: 1. Changes in child-parent relationship at the birth of a second child depend on marital satisfaction. 2. There is a direct relationship between parental satisfaction and parent-child relationship styles, "absolutely prosperous family" - "symbiosis" parenting style; "Prosperous family" - the style of parental relations "cooperation".

Research methods: - theoretical methods (theoretical - comparative analysis of psychological and pedagogical literature); - empirical (testing, surveys), mathematical and statistical data processing.

The scientific novelty is that for the first time theoretically - empirically established the nature of the impact of marital satisfaction on the style of child-parent relationship at the birth of a second child.

The materials of the work can be used by practical psychologists to work with married couples during the period of the second child.

CHILD-PARENT RELATIONSHIP, MARRIAGE SATISFACTION, MOTHERHOOD, MARRIAGE, PARENTAL RELATIONSHIP STYLES.

ЗМІСТ

ВСТУП…… 6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ДИТЯЧО – БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН……... 9
1.1. Сутність та особливості дитячо – батьківських відносин……... 9
1.2. Психологічна характеристика змін стилів дитячо – батьківських відносин…….. 18
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ МАТЕРИНСТВА ТА ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ВАГІТНИХ ЖІНОК У СУЧАСНІЙ ПЕРІНАТАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ…… 34
2.1. Структура та поняття феномену материнства……. 34
2.2.Огляд концептуальних підходів до вивчення емоційної сфери вагітних жінок у сучасній перінатальній психології…… 41
2.3. Психологічні особливості переживання жінкою стану другої вагітності……. 52
2.4. Вплив задоволеностю шлюбом на стан переживання жінки в період другої вагітності……. 62
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗМІН ДИТЯЧО – БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ПРИ НАРОДЖУВАНІ ДРУГОЇ ДИТИНИ 66
3.1. Методи, методики і процедура емпіричного дослідження……. 66
3.2.Результати дослідження та їх інтерпретація……. 69
ВИСНОВКИ……... 84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 86
ДОДАТКИ…… 92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність проблеми дитячо-батьківських відносин і професійного спрямування дитиною є незмінною протягом розвитку психології. Існує ціла система взаємозв'язків і динаміки взаємодії батьків і дитини, яка справляє значний вплив на психічний розвиток дитини, на її поведінку, на формування різних установок, на побудову кар'єрного шляху в цілому. У старшому шкільному віці, взаємовідносини дітей і батьків зазнають певні зміни, характеризуючись різними особливостями.

Вивченням психологічної проблематики сім'ї сьогодні займаються досить багато дослідників в галузі психології, педагогіки, соціології, демографії, економіки. Фахівці вивчають динаміку емоційних стосунків у шлюбі, причини самотності в сім'ї, подружню сумісність, уявлення про сімейні ролі, задоволеність шлюбом, особливості сімейного виховання. Дану тему у своїх працях досліджували такі науковці, як: А.І. Антонов, Ю.Є. Альошина, Т.В. Бутенко, Н.В. Гончарук, В.І. Зацепін, С.В. Кратохвіл, Л.Б. Шнейдер [1; 3; 5; 7; 10; 12; 22; 23; 25; 63].

Сім'я – це найдавніший інститут людської взаємодії, унікальне явище. Її унікальність полягає в тому, що кілька людей самим тісним чином взаємодіють протягом тривалого часу. Спільне життя людей постійно створює ситуації розбіжностей інтересів, обумовлює необхідність постійних поступок і компромісів. Сімейні стосунки потенційно наділені високою конфліктністю, однак саме подружні відносини потенційно містять у собі можливість найбільшого емоційного задоволення. Психологічний клімат сім'ї не є чимось незмінним, даним раз і назавжди. Його створюють члени кожної сім'ї в кожен конкретний момент, і від їхніх зусиль залежить, яким він буде, сприятливим чи несприятливим. Вихідною основою сприятливої сім'ї є подружні стосунки. Сучасний шлюб ґрунтується на сумісності

сучасних людей як особистостей. Спільне життя вимагає від подружжя готовність до компромісу, вміння рахуватися з потребами партнера, поступатися один одному, розвивати в собі такі якості, як взаємоповага, взаєморозуміння, довіра.

Питання сімейного виховання розглядаються педагогами, соціологами, психологами, психотерапевтами (А.Я. Варга, М.М. Авдєєва, А.І. Захаров, А.І. Співаковська, А. Є. Личко, Е. Г. Ейдеміллер, Соловейчик, Столін ін.). При цьому зачіпаються різні сфери дитячо-батьківських відносин: особливості виховання дитини та ставлення до нього батьків, характерні особливості особистості дитини як результат сімейних впливів.

Об’єкт дослідження: сімейні відносини.

Предмет дослідження: особливості змін у сімейних відносинах в післяпологовий період після народження дитини.

Мета: визначення психологічних змін у сімейних відносин при народжені другої дитини та як задоволеність шлюбом подружжя впливає на стиль дитячо-батьківські відносини.

Гіпотеза: 1.Зміни дитячо-батьківських відносин при народжені другої дитини залежать від задоволеності шлюбом подружжя. 2. Існує прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом батьків та стилями дитячо-батьківських відносин, «абсолютна благополучна сім’я» - стиль батьківських відносин «симбіоз»; «благополучна сім’я» - стилю батьківських відносин «кооперація».

Методи дослідження: – теоретичні методи (теоретико – порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури); – емпіричні (тестування, опитування), математична та статистична обробка даних.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше теоретико – емпіричним шляхом встановлено характер впливу задоволеності шлюбом на стиль дитячо-батьківських відносин при народжені другої дитини.

Для поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

1. Розкрити сутність та особливості дитячо-батьківьких відносин.

2. Проаналізувати психологічні характеристики змін стилів дитячо-батьківських відносин.

3. Зробити теоретичний аналіз феномену материнства та емоційної сфери вагітних жінок у сучасній пренатальній психології.

3. Експериментально дослідити психологічні зміни дитячо-батьківськихх відносин при народжені другої дитини.

Методи та методики дослідження:

1. Теоретичні: аналіз психолого-педагогічної літератури, систематизація отриманих даних;

2. Емпіричні:

- психологічний експеримент;

- анкетування, порівняльний аналіз результатів дослідження:

1. Опитувальник «Батьківських відносин» А.Я Варги, В.В. Століна.

2. Тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Г. Бутенко, Т. Романова)

3. Методи обробки даних: кількісний (статистичний) і якісний аналіз.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше теоретико – емпіричним шляхом встановлено характер впливу задоволеності шлюбом на стиль дитячо-батьківських відносин при народжені другої дитини.

Практичне значення роботи: матеріали роботи можуть бути використанні практичними психологами для роботи з сімейними парами в період появи другої дитини.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались: теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних і теоретичних положень, використанням комплексу надійних і валідних психодіагностичних процедур, створенням адекватних умов діагностування, поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних, репрезентативністю складу вибірки, застосуванням методів математичної статистики.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

1.1. Сутність та особливості дитячо – батьківських відносин

Сімейні відносини, які розвиваються не лише навколо двох особистостей, але й ще навколо, не менш значимої особистості, як дитина, такі стосунки мають назву дитячо – батьківських відносин. Велику значимість таких відносин привертає увагу фахівців різних шкіл і напрямків психології.

У психологічних джерелах, зміст поняття дитячо – батьківських відносин однозначно не визначено. По – перше, такі сімейні відносини мають тлумачення певної підструктури сімейних відносин, що включає в себе взаємопов'язані, але нерівнозначні відносини: батьків до дитини – батьківське ставлення; та ставлення дитини до батьків. По–друге, дитячо-батьківські відносини розуміють як взаємини, взаємовплив, активна взаємодія батьків та дитини, в якій яскраво проявляються соціально – психологічні закономірності міжособистісних відносин [20].

На подальший розвиток і побудову життєвого шляху дитини, на формування особистості дитини, надає істотний вплив сім'я та стиль взаємин дитини з батьками, певні індивідуальні особливості членів сім’ї.

При вивченні дитячо-батьківських відносин використовується не тільки такий напрям аналізу як стиль, але й батьківське ставлення, батьківські позиції та установки, типи і моделі сімейного виховання [24].

На думку дослідників, що займаються проблемами сім’ї (І.М. Балинський, А.І. Захаров, І.А. Сихорський та інші), сім’я може виступати в якості позитивного чи негативного фактора у вихованні дитини [64].

Позитивний плив на особистість дитини полягає в тому, що ніхто, крім найближчих для неї в сім'ї людей, не ставиться до дитини краще, не любить її так і не піклується стільки про неї. І разом з тим, ніякий інший соціальний інститут не може потенційно нанести стільки шкоди у вихованні дітей, скільки може зробити сім'я.

Столяренко Л.Д., Самигіна С.І., вважають, що виховання – складна система. На нього впливають спадковість і біологічне (природне) здоров'я дітей і батьків, матеріально – економічна забезпеченість, соціальний стан, уклад життя, кількість членів сім'ї, відношення до дитини. Усе це органічно переплітається й у кожнім конкретному випадку виявляється по-різному. Але тут важливо зрозуміти, що потрібно не тільки любити дитину, але і керуватися любов'ю у всіх своїх повсякденних турботах за нею, необхідно щоб дитина почувала, була упевнена, що її люблять [58].

Метою сімейного виховання є формування таких якостей особистості, що допоможуть гідно перебороти труднощі і перешкоди, що зустрічаються на життєвому шляху. Розвиток інтелекту і творчих здібностей, первинного досвіду трудової діяльності, моральне і естетичне формування, емоційна культура і фізичне здоров'я дітей, психологічне благополуччя – усе це залежить від сім'ї, від батьків, і все це складає завдання сімейного виховання.

Осіпова А.А. у своїй праці «Загальна психокорекція» виділяє основні функції та завдання сім'ї:

1. Виховна функція сім'ї полягає в тому, щоб задовольняти індивідуальні потреби в батьківстві у контактах з дітьми і їхнім вихованням.

2. Господарсько-побутова функція сім'ї складається в задоволенні матеріальних потреб сім'ї й у сприянні збереження їхнього здоров'я.

3. Емоційна функція сім'ї полягає в тім, щоб задовольняти потреби її членів у симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті.

4. Функція духовного (культурного) спілкування несе в собі задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля, взаємному духовному збагаченні.

5. Функція первинного соціального контролю забезпечує виконання членами родини соціальних норм.

Функції сім'ї згодом перетерплюють визначені зміни: одні втрачаються, інші з'являються відповідно до нових соціальних умов, треті - змінюють своє положення в загальній структурі. Функції сім'ї можуть бути порушені. У цьому випадку її життєдіяльність порушується, ускладнюється виконання функцій. Сприяти порушенням може широке коло факторів: особливості особистостей її членів і взаємин між ними, визначені умови життя сім'ї.

Завдання позитивних стосунків між батьками та дітьми, полягають у тому, щоб:

– створити максимальні умови для росту і розвитку дитини;

– забезпечити соціально-економічний і психологічний захист дитини;

– передати досвід створення і збереження сім'ї;

– навчити дітей корисним прикладним навичкам і умінням, націлене на професійне спрямування дитини;

– виховати почуття власного достоїнства, цінності власного «я» [35].

Батьківське виховання повинне ґрунтуватися на визначених принципах і мати визначений зміст, що спрямовано на розвиток усіх сторін особистості дитини:

– гуманність і милосердя до зростаючої людини;

– залучення дітей у життєдіяльність сім'ї як її рівноправних учасників;

– відкритість і довірчість відносин з дітьми;

– оптимістичність взаємин у сім'ї;

– послідовність у своїх вимогах (не вимагати неможливого);

– надання посильної допомоги своїй дитині, готовність відповідати на питання [58].

Реалізація цих принципів буде залежати і від типу виховання!

Основою сімейного мікроклімату, на думку дослідників Макаренко А.С., Петровського А.В., Захарова А.И., Добрович А.Б. та інших, є міжособистісні відносини, що і визначають його клімат. Саме по відношенню батьків до своєї дитини, як вважає Волкова Є.М, можна припустити, яким він стане в майбутньому [66].

Проблемою впливу батьківського відношення до дитини займалися такі дослідники як Петровський А.В., Захаров А.И., Балинський И.М., Мясищев В.Н., Зачепицький Р.А. та інші.

Соловейчик С., вважає, що відносини батьків до дитини відрізняються високою психологічною напруженістю і різноманітністю у своїх проявах. Найбільш частими, на його думку, типами відносин є: уважні, боязкі, марнолюбні, сердиті, дратівливі, що пристосовуються, товариські, сенсаційні, наполегливі, постійні, упевнені, підбадьорюючі.

Смирнова Є.О. та Бикова М.В. виділяють два протилежних моменти в батьківських відносинах: безумовний (містить такі компоненти, як прийняття, любов, співпереживання і т.д.) та умовний (об'єктивна оцінка, контроль, спрямованість на виховання визначених якостей) [56].

Макаренко А.С. звертала увагу на такі відносини в родині як співіснування, конфронтація та співдружність.

У своїх дослідженнях Ковальов С.В. виділяє наступні типи сімейних відносин: антагонізм, конкуренція, змагання, паритет, співробітництво. Волкова Є.М. розглядає лише типи благополучних сімей. Петровський А.В. виділяє диктат, опіку, паритет і співробітництво [20].

На думку Співаковської А. С., батьківське ставлення – це реальна спрямованість, що дозволяє описувати широкий фон відносин, в основі яких лежить свідома або несвідома оцінка дитини, що виражається у способах і

формах взаємодії з дітьми, а також дає змогу представити структуру в цілому і вивчити, яким чином ті чи інші, свідомі і несвідомі, мотиви структури особистості батьків висловлюються, актуалізуються в конкретних формах поведінки і взаєморозуміння з дітьми [48].

Аналогічне визначення батьківських відносини дають Варга А.Я. і Столін В.В. За їх визначенням батьківське ставлення – це система різноманітних почуттів стосовно дитині, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ним, особливостей сприйняття і розуміння характеру особистості дитини, її вчинків. Це визначення дозволяє аналізувати ставлення до дитини в наступних напрямках:

– реальна взаємодія батьків з дитиною (батьківська позиція);

– відрефлексоване батьками ставлення до дитини і взаємодія з нею;

– ставлення батьків до дитини, підпорядковане впливу неусвідомленої мотивації батьків (батьківські установки) [1].

Практично у всіх визначеннях є основа, яка визначає двоїстість або поляризацію батьківських відносини. З одного боку, головною характеристикою дитячо – батьківських взаємовідносин є любов до дитини, радість і задоволення від спілкування, прагнення до її захисту і безпеки, безумовне прийняття і увагу, цілісне ставлення до дитини. З іншого – батьківське ставлення характеризується вимогливістю і контролем. У першому випадку основними засобами виховання є увага і заохочення, у другому – строгість і покарання. Існує багато досліджень, що доводять перевагу першого підходу. Дитина, позбавлена сильних і недвозначних доказів батьківської любові, має менше шансів на високу самоповагу, теплі дружні відносини з іншими людьми і стійкий позитивний образ "Я". Недоброзичливість або неуважність з боку батьків викликає неусвідомлену взаємну ворожість у дітей. Ця ворожість може виявлятися як явно, стосовно батьків, так і потай. Несвідома жорстокість, що виявляється деякими підлітками і юнаками стосовно сторонніх людей нерідко виявляється наслідком саме дитячих переживань. Якщо ж ця безсила агресія

направляється усередину, вона дає низьку самоповагу, почуття тривоги та інше. І та, і інша характеристики обумовлені певною батьківською позицією або установками.

У батьківських установках, або позиціях, які впливають на виховання дітей, виділяють мотиваційний, ціннісно-орієнтаційний, емоційний аспекти. Мотиви, ціннісні орієнтації та емоційні стосунки в будь-якій діяльності, в тому числі і в діяльності виховання, можуть бути як усвідомленими, так і несвідомими.

Існують різні теоретичні підходи до розуміння ролі і змісту дитячо-батьківських відносин, сформульованих різними психологічними школами та напрямками. Першим науковим напрямком, який поставив дитячо-батьківські відносини в центр розвитку особистості дитини, був, як відомо, класичний психоаналіз.

В класичному психоаналізі З. Фрейда відносини між дитиною і батьком розглядалися в якості головного чинника дитячого розвитку. Згідно Фрейду, мати виступає для дитини, з одного боку, як перше і найважливіше джерело задоволення, як перший об'єкт лібідо, а з іншого — як перший законодавець і "контролер". З. Фрейд надавав значення відокремлення дитини від батьків, стверджуючи, що відхід дитини від батьків повинен бути неминучим для його соціального благополуччя. Негативний дитячий досвід, надмірне, недостатнє або неадекватне задоволення потреб і пред'явлення вимог на ранніх стадіях психосексуального розвитку призводить, на думку З. Фрейда, до явно виражених своєрідних відхилень в особистісному розвитку (інфантилізму, егоцентричності, підвищеної агресивності).

Спілкування з батьками на різних стадіях розвитку особистості, їх вплив на способи вирішення типових вікових протиріч, конфлікти і невдачі адаптації позначаються згодом, проявляються характерними проблемами вже у дорослої людини. Теорія психоаналізу дала початок багатьом основним сучасним концепціям дитячого розвитку, розробила нові підходи до

проблеми дитячо-батьківських відносин, до числа яких відносяться концепції Е. Еріксона, Е. Фромма, К. Роджерса та інших [54].

Американський психолог Е. Еріксон розглядав становлення особистості людини протягом всього його життя від народження до смерті. Виходячи спочатку з психоаналітичних посилок, він прийшов до висновку про більш раціональну адаптацію людини до соціального оточення, про необхідність для кожного індивіда вирішувати психосоціальні конфлікти, долати життєві труднощі. При цьому в ранні роки людина відчуває істотний вплив з боку сім'ї, перебуваючи в зоні батьківської взаємодії, а пізніше — з боку більш широкого соціального оточення: сусідів, однокласників, школи та інших соціальних інститутів, культурних і історичних умов. В концепції Е. Еріксона підкреслюється, що у відносинах між батьками і дитиною існує двоїста інтенція, яка поєднує в собі чуттєву турботу про потреби дитини з почуттям повної особистої довіри до неї. З одного боку, батьки повинні оберігати дитину від оточуючих його небезпек, з іншого — надавати йому певну ступінь свободи, а дитина встановлює необхідний баланс між вимогами батьків і своєю ініціативою.

Основою формування здорової особистості є базове почуття довіри до світу (внутрішня визначеність), автономність (самостійність, почуття розширення можливостей самоконтролю), ініціативність (здатність "атакувати" завдання заради переживання власної активності — рухової і соціальної), які складаються в умовах грамотної батьківської позиції (впевненості, надійності, заохочення самостійних дій) і збільшення контрольованого самою дитиною психологічного простору.

Широке визнання отримала точка зору Е. Фромма на роль матері і батька у вихованні дітей, на особливості материнської і батьківської любові. Е. Фромм, розглядаючи батьківське виховання як фундаментальну основу розвитку дитини, провів якісну відмінність між особливостями материнського і батьківського ставлення до дитини [56].

Це розходження найбільш яскраво простежується за такими лініями:

1) умовність — безумовність,

2) контрольованість — неконтрольованість.

Материнська любов безумовна — мати любить свою дитину за те, що вона є. Материнська любов не підвладна контролю з боку дитини, її не можна заслужити (або вона є, або її немає). Батьківська любов обумовлена — батько любить за те, що дитина виправдовує його очікування. Батьківська любов керована, її можна заслужити, але її можна і втратити. При цьому Е. Фромм зазначає, що «тут йдеться не про конкретну особистість батьків, а про материнські і батьківські засади, які певною мірою представлені в особистості матері або батька». Таким чином, Е. Фромм виділяє такі суттєві характеристики, як подвійність і суперечливість, а також вводить категорію «початок» в опис цієї реальності.

На основі класичного біхевіоризму виникла концепція соціального навчання, центральна проблема якої — соціалізація як процес перетворення спочатку асоціальної істоти на повноцінного члена людського суспільства, як просування від біологічного стану до соціального. Бандура, представник соціально-когнітивного напрямку у вивченні особистості, відповідаючи на питання про механізми соціалізації, особливу роль відводив навчанню за допомогою спостереження, наслідування, імітації, ідентифікації і шляхом моделювання. Для нього батьківська поведінка – переважно модель для вилучення деяких спільних рис, правил поведінки, зразок для наслідування дитини в спробах вибудувати власну поведінку. Підкріплення необхідно для збереження поведінки, що виникла на основі наслідування.

Одним з підходів у розумінні сімейного виховання в гуманістичному напрямі є підхід А. Адлера. За Адлером, людина — істота соціальна, розвиток особистості розглядається в першу чергу через призму соціальних відносин. Фундамент особистості, або стиль життя, закладається і міцно закріплюється в дитинстві. Сімейна атмосфера, установки, цінності, взаємоповага членів сім'ї і здорова любов (насамперед матері) сприяють розвитку у дитини широкого соціального інтересу. А. Адлер розглядає

виховання не тільки з точки зору користі для окремої сім'ї і дитини, але і як діяльність батьків, відчутно впливає на стан суспільства в цілому.

Основними поняттями батьківських відносин, за Адлєром, є: рівність (але не тотожність між батьками і дітьми, як в області прав, так і в області відповідальності) і співпрацю.

К. Роджерс, представник гуманістичного напрямку і автор феноменологічної теорії особистості, стверджував, що людині властиві потреба позитивного ставлення, яка задовольняється, коли дитина відчуває схвалення і любов з боку навколишніх, потреба самоповаги, яка розвивається в міру задоволення першої потреби. Умовою здорового розвитку дитини є відсутність протиріччя між Я ідеальним (уявлення про те, як тебе люблять) і Я реальним (дійсним рівнем любові). Тобто, і в гуманістичній психології так само розглядається протиставлення умовної і безумовної любові. К. Роджерс підкреслює, що саме безумовна позитивна увага батьків до дитини, безвідносно до здійснюваних нею вчинків, забезпечує повноцінний розвиток особистості дитини.

Останнім часом одним з найбільш поширених напрямів дослідження дитячо-батьківських відносин стають кроскультурні і гендерні дослідження. Проведені дослідження в цій області, показали, що кожному типу темпераменту дитини відповідає певний батьківський стиль поведінки. Цікаве дослідження статевих відмінностей батьківських стилів було проведено Расселом А. Ці дослідження продемонстрували, що матерям більшою мірою властивий авторитетний стиль, батькам - авторитарний чи попускаючий. Авторитарний стиль більш властивий батькам хлопчика, авторитетний - батькам дівчинки [26].

Відповідно, специфіка батьківського відношення полягає в подвійності і суперечливості позиції батька по відношенню до дитини. З одного боку, це безумовна любов і глибинний зв'язок, з іншого – це об'єктивне оцінне ставлення, спрямоване на формування суспільних способів поведінки.

Наявність цих двох протилежних початків, характерно не тільки для батьківського ставлення, але і для міжособистісних відносин взагалі.

Своєрідність і внутрішня конфліктність батьківського відношення полягає в максимальній виразності і напруженості обох моментів. Відповідальне ставлення, занепокоєння за майбутнє дитини, породжує оціночну позицію батьків, загострюючи контроль над його діями, перетворюючи дитину в об'єкт виховання.

Аналіз літератури показує, що, незважаючи на розмаїтість понять, що описують батьківські відносини, практично у всіх підходах можна помітити, що батьківське відношення по своїй природі суперечливо.

Таким чином, ми робимо висновок про те, що взаємини в сім'ї можуть носити різносторонній характер. На дитячо – батьківських відносинах позначається тип сім'ї, позиція, що займають дорослі, стилі відносин та роль, що вони відводять дитині в сім'ї. Під впливом типу батьківських відносин формується її особистість.

1.2. Психологічна характеристика змін стилів дитячо – батьківських відносин

Специфіка дитячо-батьківських відносин полягає у їх постійній зміні з віком дитини і неминуче відділення дитини від батьків. Взаємини з дорослими – одна з найважливіших проблем підліткового віку. Існує загальна закономірність і проблема перехідного віку – це перехід від дитячої залежності до стосунків, заснованих на взаємній довірі, повазі і відносному, але неухильно зростаючої рівності. У багатьох сім'ях, особливо в авторитетних, ці зміни відбуваються хворобливо й сприймаються батьками як непослух, зухвала поведінка і т. д. З точки зору підлітка мати і батько виступають: як джерело емоційного тепла і підтримки, без яких дитина почуває себе беззахисною і безпорадною; як влада, розпорядник благ,

заохочень і покарань; як приклад для наслідування, втілення кращих людських якостей; як друг і порадник, якому можна довірити багато. Співвідношення цих функцій і психологічна значимість кожної з них з віком змінюються [24]. Практично немає ні одного соціального чи психологічного аспекту поведінки підлітків, який не залежав би від їхніх сімейних умов у сьогоденні або в минулому.

Теоретично, гарні батьки знають про свою дитину значно більше, ніж хто б то не було іншого. Але з дитиною відбуваються зміни, і часто вони відбуваються занадто швидко для батьківського ока.

Емоційний тон відносин між батьками і дітьми психологи представляють у вигляді шкали, на одному полюсі якої коштують максимально близькі, теплі, доброзичливі відносини (батьківська любов), а на іншому – далекі, холодні і ворожі.

Емоційний тон сімейного виховання існує не сам по собі, а в зв'язку з визначеним типом контролю і дисципліни, спрямованих на формування певних рис характеру. Різні способи батьківського контролю також можна представити у вигляді шкали, на одному полюсі якої висока активність, самостійність і ініціатива дитини, а на іншому – пасивність, залежність, сліпу слухняність.

Щоб зрозуміти взаємини дітей з батьками, необхідно знати, як змінюються з віком функції цих відносин і зв'язані з ними уявлення. В основі емоційної прихильності дитини до батьків спочатку лежить залежність від них. В міру росту самостійності, особливо в підлітковому віці, ця залежність починає обтяжувати дитину. Однією з самих важливих потреб перехідного віку стає потреба у емансипації від контролю та опіки батьків, від встановлених ними правил і порядків. Є достовірні дані про те, що надлишок емоційного тепла ускладнює формування внутрішньої автономії і породжує стійку потребу в опіці, залежність як чорту характеру, тобто занадто затишне батьківське гніздо не стимулює виріс пташеняти до вильоту в суперечливий і складний дорослий світ. Однак, відсутність емоційного тепла також і

підвищений контроль також можуть призвести до відчуття непотрібності. Авторитетність батьків у підлітковому віці вже не сприймається так абсолютно і некритично, як у дитинстві. У підлітка є й інші авторитети, крім батьків. Більшості дітей хотілося б бачити в батьках друзів і порадників. При всій тязі до самостійності вони гостро мають потребу в життєвому досвіді і допомозі старших. Реальні взаємини підлітків і батьків часто обтяжені конфліктами і їхнє взаєморозуміння залишає бажати кращого [29].

Зрозуміти внутрішній світ іншої людини можна тільки за умови поваги до нього, прийнявши його безумовно, як деяку автономну реальність. Невміння, небажання вислухати, зрозуміти те, що відбувається в складному внутрішньому світі вже не маленької дитини, поглянути на проблему очима сина або дочки, впевненість у непогрішності свого життєвого досвіду – все це створює психологічний бар'єр між родителями і зростаючими дітьми.

У психолого – педагогічній літературі дебатується питання про міру порівняльного впливу на батьків і однолітків. Але на цей запитання не може бути однозначної відповіді. Автономія від дорослих і значення товариства однолітків ростуть. Загальна закономірність полягає в тому, що чим гірше відносини дитини з батьками, тим частіше він буде спілкуватися з однолітками, тим вище його залежність від однолітків і відповідно автономніше буде його спілкування від дорослих.

Значимість батьків і однолітків принципово неоднакова в різних сферах діяльності. Найбільша орієнтація на однолітків спостерігається в сфері дозвілля, розваг, вільного спілкування, споживчих орієнтацій. Інакше кажучи, з ровесниками приємно розважатися, ділитися переживаннями, але в скрутну хвилину краще звернутися до мами. Тобто, слід говорити про якісні зрушення у впливі батьків, обумовлених ускладненням діяльності і диференціацією відносин підлітків. Існує ціла система взаємозв'язків і динаміки взаємодії батьків і дитини в залежності від контексту конкретних життєвих ситуацій. У процесі виховання під впливом тих чи інших детермінант ставлення батьків постійно змінюється, набуваючи ті чи інші

риси, наближаючись тією чи іншою мірою до будь-якого з зазначених видів (типів, стилів). До старшого шкільного віку стиль взаємин з батьками вже склався, і скасувати ефект минулого досвіду неможливо.

В психологічній літературі існують класифікації, в яких в основу опису батьківського ставлення покладено ступінь вираженості емоційної сторони спілкування та значущості характеру емоційних зв'язків у родині.

У класифікації Насонової Е.Б., виділено чотири групи сімей, що відрізняються за типом і забарвленості емоційних міжособистісних зв'язків:

– гіперопікуючі батьки (сім'ї з найбільшим числом позитивних емоційних зв'язків і відсутністю негативних емоцій);

– розумна любов (сім'ї з переважанням позитивних емоцій при незначній частці негативних, що виникають як безпосередня реакція на заборони батьків, вимоги дисципліни, порядку, однак не зачіпають особистісних відносин і соціальних потреб дитини);

– амбівалентні батьківські відносини (сім'ї з існуванням в рівній мірі позитивних і негативних відносин);

– сім'ї з переважанням негативних емоційних зв'язків між батьками і дітьми [5].

Попова М. Н. у своїй класифікації виділила такі типи сімей:

– люблячі;

– ігноруючі;

– формально-люблячі.

При складанні типологічних класифікацій сімей використані наступні критерії: усвідомлення батьками значимості позитивного емоційного контакту з дитиною; частота емоційного впливу батьків з дитиною; адекватність емоційних проявів батьків у процесі взаємодії з дитиною [19].

Макаренко А.С. звертає увагу на такі відносини в родині як співіснування, конфронтація, співдружність.

У своїх дослідженнях Ковальов С.В. виділяє наступні типи сімейних відносин: антагонізм, конкуренція, змагання, паритет, співробітництво.

Волкова Є.М. розглядає лише типи благополучних сімей. Петровський А.В. виділяє диктат, опіку, паритет і співробітництво.

Вивчивши виділені Ковальовим С.В., Петровським А.В., Волковою Є.М. типи сімейних відносин, ми визначили наступні:

1.Диктат – систематичне придушення ініціативи іншого.

2.Опіка – відносини, при яких батьки забезпечують своєю працею задоволення всіх потреб дитини.

3.Невтручання – припускає співіснування двох світів: «дорослих» і «дітей».

4.Співробітництво – припускає опосередкованість міжособистісних відносин загальним цілям і завданням спільної діяльності.

5.Паритет – рівні «союзницькі» відносини, засновані на взаємній вигоді всіх членів союзу.

Добрович А.Б виділяє ролі дитини в сім'ї, визначені для неї батьками: «кумир родини», «мамин скарб», «паїнька», «хвороблива дитина», «жахлива дитина», «Попелюшка» [34].

Однією з значущих є класифікація батьківського ставлення, запропонована А. Я. Варгою і Століним В.В., на яку ми будемо опиратися під час написання дипломної робот, які дали опис узагальнених типів батьківського ставлення в ході багаторічної консультаційної роботи:

1. прийняття – відкидання (відображає емоційне ставлення до дитини);

2. кооперація (відображає соціально бажаний результат);

3. симбіоз (відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні);

4. авторитарна гіперсоціалізація (відображає форму і напрям контролю за поведінкою дитини);

5. маленький невдаха (відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьком) [48].

У старшокласників особливе значення набуває виховна позиція батьків - сукупність установок батьків щодо виховання дітей, характеризують

насамперед самих батьків як суб'єктів виховання. Найбільш важливими рисами виховної позиції батьків є адекватність, гнучкість і прогностичність.

Поняття «батьківські відносини» та «батьківські позиції» що відображають виховний вплив батьків на дитину, відносяться поняття, що позначаються термінами «типи виховання», «стилі виховання».

М. Арутюнян займалася дослідженнями, присвяченими психологічним типам сім'ї. На її думку існує 3 варіанти сім'ї: традиційна, дитиноцентрична і подружня (демократична). За типами відносин у даних видах сімей варто різний розподіл влади і різний напрямок внутрішньородинної комунікації: в одних випадках комунікація спрямована переважно або винятково від батьків до дитини, в інші – від дитини до батьків.

У традиційній сім'ї виховується повага до авторитету старших, педагогічний вплив здійснюється зверху вниз. Основною вимогою є підпорядкування. Здатність легко вписатися в суспільну структуру, орієнтовану вертикально – підсумок соціалізації дитини в такій сім'ї. Діти цих сімей легко засвоюють традиційні норми, але не ініціативні, не гнучкі в спілкуванні, організовують свої дії, виходячи з уявлень про належне.

У дитиноцентричній родині головним завданням батьків вважається забезпечення "щастя дитини". Сім'я існує заради дитини, для дитини. Дитина впливає на батьків (підхід "знизу вгору"). Відносини між дитиною і батьками – відносини "симбіотичні".

В результаті у дитини формується висока самооцінка, відчуття власної значимості, але при цьому висока ймовірність того, що за межами сім'ї виникне конфлікт із соціальним оточенням, то є великий ризик соціальної дезадаптації, особливо після надходження дитини в школу. Також одним із наслідків виховання у дитиноцентричній сім'ї є зміна в системі освіти: до 17-25 років дітям необхідна допомога батьків. А в подальшому практичні зв'язку у спільну діяльність (працю) замінюються емоційними, а відносини інфантилізуються.

У подружній (демократичній) сім'ї виховний вплив – "горизонтальний", дитина і батьки рівні. Завжди враховуються взаємні інтереси, причому, чим старше дитина, тим більше його інтереси враховуються. В результаті у дитини формуються гармонійні уявлення про своїх правах і обов'язках, відповідальності, волі, розвивається активність, самостійність, адаптивність, доброзичливість, емоційна стійкість і впевненість у собі. Однак у дітей таких сімей може не сформуватися навички підпорядкування соціальним вимогам, тобто вони погано адаптуються в суспільній структурі, побудованій на "вертикальному" принципу (тобто практично до всіх соціальних інститутів) [71].

Ісаєв Д. Н. виділяє такі стилі сімейних відносин: демократичний, авторитарний, ліберальний. Найкращі взаємини старшокласника з батьками складаються зазвичай тоді, коли батьки дотримуються демократичного стилю виховання. Цей стиль сприяє вихованню самостійності, активності, ініціативи і соціальної відповідальності. Поведінка дитини спрямовується в цьому випадку твердо, послідовно і разом з тим гнучко і раціонально; батько завжди пояснює мотиви своїх вимог і заохочує їх обговорення підлітком; влада використовується лише в міру необхідності; у дитині цінується як слухняність, так і незалежність; батько встановлює і твердо проводить у життя правила, не вважаючи себе непогрішимим: прислухається до думок дитини, але не сходить з його бажань [61].

Крайні типи відносин, не важливо, чи йдуть вони в бік авторитарності, чи в бік ліберальності, дають погані результати. Авторитарний стиль призводить до відчуження від батьків, викликає почуття своєї незначності і небажання в сім'ї. Батьківські вимоги, коли вони здаються необґрунтованими, викликають або агресію, або звичну апатію і пасивність. Перегин убік терпимості також викликає в підлітка відчуття, що батькам немає до нього справи. Дитина наданий сам собі. Ліберальний стиль проявляється як відсутність всяких відносин: відокремленість і відчуженість, байдужість. Пасивні, незацікавлені батьки не можуть бути предметом

наслідування й ідентифікації, а інші впливи – школи, однолітків, ЗМІ – часто не можуть заповнити цей пробіл, залишаючи дитини без належного керівництва й орієнтації в складному і мінливому світі.

М. Ейнсворт розробила і операціоналізувала діагностичну процедуру, спрямовану на виявлення типу прихильності. Значимість визначення типу прив'язаності (прихильності) обумовлена тим, що на розвиток самооцінки і самоприйняття, тривожності й схильності до фобій, пізнавальний розвиток дитини впливають різні типи прихильності. В експериментах Ейнсворт були виділені три основних типи прихильності: надійна (безпечна) прихильність і дві тривожних — тривожно-уникаюча, та тривожно-амбівалентна(протестуюча) прихильності. Пізніше ці види прихильності були доповнені тривожно-дезорганізованим типом.

Критеріями виділення типів прив'язаності у дослідженні Ейнсворт стали особливості емоційного зв'язку дитина—дорослий, характер взаємодії та близькість контактів дитини зі значимим дорослим, особливості реагування на сепарацію і возз'єднання з близьким дорослим і особливості пізнавальної активності дитини. Відповідно названим критеріям можна дати наступну характеристику типам прихильності дитини.

Надійна прихильність повністю задовольняє потребу дитини в безпеці, характеризується високою силою позитивного емоційного взаємосприйняття, близькістю та інтенсивністю взаємодії, реакцією дистресу на сепарацію і позитивною емоційною реакцією на возз'єднання, високим ступенем пізнавальної активності дитини.

Тривожно-амбівалентна (протестуюча) прив'язаність характеризується невпевненістю дитини в отриманні допомоги і підтримки з боку дорослого, тривожністю як основною характеристикою емоційної зв'язку, поведінкової стратегії пошуку контакту і близькості з дорослим, реакцією вираженого дистресу на відокремлення від дорослого і амбівалентним реагуванням (радістю, гнівом) на возз'єднання з об'єктом прихильності, реакцією різкого зниження пізнавальної активності в загрозливій ситуації, тобто ситуації

розлуки з близьким дорослим. Реакції протесту на розлуку з дорослим яскраво виражені або в формі «мнимої смерті», або імпульсивної агресії.

При тривожно-уникаючому типу прихильності, як і в попередньому випадку, головною характеристикою емоціонального зв'язку буде тривожність. Дитина схильна до очікування відкидання з боку дорослого, до впевненості у відсутності допомоги з боку дорослого. У силу всього цього дитина воліє стратегію уникнення дорослого, що знаходить відображення в особливостях його реагування на сепарацію і возз'єднання з дорослим. При возз'єднанні дитина демонструє уникнення або відкидання дорослого. Пізнавальна активність дитини також виявляється обмеженою стратегією уникнення.

Тривожно-дезорганізований тип прихильності відрізняється сприйняттям дитиною світу як ворожого і загрозливого. Страх викликає і близький дорослий, і предметна ситуація. Домінування тривоги і страху викликає дезорганизацію, непередбачуваність і хаотичність поведінки дитини. Нарешті, найбільш несприятливим варіантом розвитку прихильності може стати її відсутність. Несформованість прихильності може бути обумовлена або початковим упущенням сенситивного періоду, або бути результатом незворотного пошкодження прихильності. Міра деструктивного впливу сепарації на прихильність, на думку Боулбі, визначається впливом таких факторів: характером емоційного зв'язку з близьким дорослим і досвідом взаємодії з ним дитини до сепарації (типом сформованої раніше прихильності); індивідуально-типологічними особистісними особливостями самої дитини, зокрема його темпераментом; можливістю компенсації дефіциту спілкування з близьким дорослим, тобто можливістю дорослих, опікують дитину, замінити матір у період сепарації [2].

У ряді досліджень було показано, що ненадійна прихильність веде до порушень розвитку «Я», низької самооцінки і самосприйняттю, високої емоційної нестійкості, страхам, високої тривожності, депресії, зростанню

делінкветної поведінки підлітка. Таким чином, особливого значення набуває питання про умови формування надійної безпечної прив'язаності.

Прихильність формується в діаді, щодо дитини з близьким дорослим, забезпечує турботу, протекцію і безпеку. Тип прив'язаності в значній мірі визначається базовими характеристиками матері або іншого близького дорослого, що проявляються у спілкуванні і спільної діяльності зі старшокласником [2].

Відомий психіатр Личко А.Є., запропонував більш деталізовану схему аналітики сім'ї, сімейних відносин. Його опис включає функціональні особливості: гармонійна сім'я або дисгармонійна сім'я. При цьому, за упередженням психіатра, всі сім'ї, які виникають і будуть виникати, є аномальними.

На думку Личко А. Є., щодо функціональної особливості дитячо-батьківських відносин у сім’ї, він виділяє певні несприятливі стилі сімейного виховання з порушеннями взаємовідносин підлітка з батьками:

1. Потураюча гіперпротекція;

2. Домінуюча гіперпротекція;

3.Гіперпротекція;

4.Емоційне відкидання;

5.Підвищена моральна відповідальність;

6.Жорстоке поводження з дитиною [18].

Багато робіт, присвячені дитячо-батьківським відносинам, спираються на запропоновану Д. Баумрінд типологію стилів сімейного виховання, змістовно вона описує три основні стилі: авторитарний, демократичний і попускаючий.

1.Авторитарний стиль (у термінології інших авторів - «автократичний», «диктат», «домінування») - всі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина в усьому повинна підкорятися їх волі, авторитету.

2.Демократичний стиль (у термінології інших авторів - «авторитетний», «співпраця») - батьки заохочують особисту відповідальність і самостійність своїх дітей відповідно до їх вікових можливостей.

3.Стиль потурання (у термінології інших авторів - «ліберальний», «поблажливий», «гіпоопіка») - дитина належним чином не направляється, практично не знає заборон і обмежень з боку батьків або не виконує вказівок батьків, для яких характерне невміння, нездатність або небажання керувати дітьми.

Нездатність сім'ї контролювати поведінку підлітка може призвести до несформованності механізмів, які необхідні для розвитку самостійності та відповідальності.

Згодом, нею були виділені і інші характерні стилі сімейного виховання, такі як:

1. Хаотичний стиль (непослідовне керівництво) - це відсутність єдиного підходу до виховання, коли немає ясно виражених, визначених, конкретних вимог до дитини або спостерігаються суперечності, розбіжності у виборі виховних засобів між батьками. При такому вихованні не формуються самоконтроль і почуття відповідальності, відзначаються незрілість суджень, занижена самооцінка.

2. Гіперопікуючий стиль взаємовідносин. Це перебільшене прагнення батьків, або одного з членів сім'ї, постійно бути біля дитини, вирішувати за неї всі проблеми, що виникають, вбиваючи таким чином самостійність і самоорганізованність дитини [29].

Щодо продовження теми несприятливого стилю виховання у дитячо-батьківських відносинах, в основу класифікації типів негармонійного виховання підлітка Ейдеміллером Е. Г. та Юстицьким В.В. були описані специфічні параметри:

1. Рівень протекції в процесі виховання, тобто скільки сил, уваги приділяють батьки вихованню дитини. Спостерігаються надмірний (гіперпротекція) або недостатній (гіпопротекція) рівень протекції.

2. Ступінь задоволення потреб дитини, у якій можливі два відхилення: потакання – максимальне, некритичне задоволення будь-яких потреб дитини та ігнорування потреб дитини.

3. Кількість вимог до дитини і його обов'язків у сім'ї, включаючи обов'язки по побуту, по навчанню, вимоги особистої гігієни, допомога іншим членам сім'ї та ін. [33].

Отже, єдиної точки зору на проблему дитячо-батьківських відносин не існує.

Аналіз досліджень, дозволяє виділити наступні підходи до дослідження дитячо-батьківських відносин і особливостей їх взаємодії:

1. вивчення окремих параметрів, характеристик взаємодії та їх вплив на розвиток особистості дитини;

2. вивчення типів, стилів, видів і моделей взаємодії (співробітництво, псевдокооперацію, модель « невтручання» в життя дитини, навчально-виховна та особистісно-орієнтовані моделі);

3. вивчення несприятливих систем сімейного виховання.

Синягіна Н.Ю., узагальнюючи результати різних досліджень і спостережень, вказує на те, що характер взаємин між батьками та дітьми залежить від наступних взаємодіючих факторів:

- від особливостей особистості батьків (екстравертивні, інтровертивні, впевнені-невпевнені, тривожні та інших) і форм поведінки (емоційне включення і відкидання дитини, адекватне або неадекватне відображення ситуації та ін.);

- від особливостей особистості дитини (тривожність, невпевненість, комунікативні труднощі і ін..);

- від психолого-педагогічної компетентності та рівня освіти батьків;

- від застосовуваних батьками та іншими дорослими засобів виховного впливу;

- від урахування актуальних потреб дитини та ступеня їх задоволення в сім'ї та інших [24].

Тобто причини виникнення того чи іншого типу дитячо-батьківських відносини мають багатофакторну залежність. Якість дитячо-батьківських відносин, залежне від багатьох факторів, чинить значний вплив не тільки на психічний розвиток дитини, але і на його поведінку, установки в спілкуванні в їх дорослому майбутньому.

Перераховані типи, стилі, моделі батьківських відносин, в основному, не суперечать один одному, а доповнюють і іноді повторюють один одного. Зазначається, що не можна одним типом відносин описати все різноманіття форм поведінки і взаємодії батьків з дитиною від народження до його дорослішання.

У кожній родині об'єктивно складається певна, далеко не завжди усвідомлена її членами система виховання. Тут мається на увазі і розуміння цілей виховання, і формулювання його завдань, і більш-менш цілеспрямоване застосування методів і прийомів виховання, врахування того, що можна і чого не можна допустити у відношенні дитини. Можуть бути виділені чотири найбільш загальні тактики виховання в сім'ї і відповідають їм чотири стилі сімейних відносин, що є і передумовою і результатом їх виникнення: диктат, опіка, «невтручання» і співробітництво.

Диктат у родині виявляється в систематичному стримуванні одними членами сім'ї (здебільшого дорослими) ініціативи та почуття власної гідності інших його членів.

Батьки, зрозуміло, можуть і повинні висувати вимоги до своєї дитини, виходячи з цілей виховання, норм моралі, конкретних ситуацій, в яких необхідно приймати педагогічно і морально виправдані рішення. Однак ті з них, які віддають перевагу всім видам дії наказ і насильство, бажають затвердити власну перевагу на відчутті залежності іншого, більш слабкої істоти, зіштовхуються з опором дитини, який відповідає на натиск, примус, погрози своїми діями: лицемірством, обманом, спалахами гніву, а іноді відвертою ненавистю. Але навіть якщо опір виявляється зломленим, разом з ним виявляються зламаними і багато цінних якостей особистості:

самостійність, почуття власної гідності, ініціативність, віра в себе і в свої можливості. Безоглядна авторитарність батьків, ігнорування інтересів і думок дитини, придушення, примус, а, в разі опору дитини інколи ще й емоційне або фізичне насильство над ним, знущання, систематичне позбавлення його права голосу при вирішенні питань, до нього відносяться, - усе це гарантія серйозних невдач формування його особистості.

Опіка в родині - це система відносин, при яких батьки, забезпечуючи своєю працею, задоволення всіх потреб дитини, захищають його від будь-яких турбот, зусиль і труднощів, приймаючи їх на себе. Питання про активне формування особистості відходить на другий план. У центрі виховних впливів виявляється інша проблема - задоволення потреб дитини та огорожу його від труднощів. Батьки, по суті, блокують процес серйозної підготовки їх дітей до зіткнення з реальністю за порогом рідної хати. Саме ці діти виявляються більш пристосованими до життя в колективі.

За даними психологічних спостережень саме ця категорія старшокласників дає найбільше число зривів у перехідному віці. Як раз ці діти, яким здавалося б не на що скаржитися, починають повставати проти надмірної батьківської опіки. Якщо диктат припускає насильство, наказ, жорсткий авторитаризм, то опіка - піклування, огородження від труднощів. Однак результат багато в чому збігається: у дітей відсутня самостійність, ініціатива, вони так чи інакше відсторонені від рішення питань, особисто їх стосуються, а тим більш загальних проблем сім'ї.

Система міжособистісних відносин у родині, яка будується на визнанні можливості і навіть доцільності незалежного існування дорослих від дітей, може породжуватися тактикою невтручання. При цьому передбачається, що можуть співіснувати два світи: дорослі і діти, і ні тим, ні іншим не слід переходити намічену таким чином лінію. Найчастіше в основі цього типу взаємин лежить пасивність батьків як вихователів, а часом і їх емоційна холодність, байдужість, невміння і небажання вчитися бути батьками, вчитися батьківства. Причому такий варіант може зустрічатися як у бідних,

невлаштованих сім'ях, так і щодо влаштованих, багатих і благополучних сім'ях, і, бажаючи перш за все забезпечити майбутнє матеріальне благополуччя своїх дітей, в раннього віку привчають їх до своєї майбутньої професійної орієнтації, яка сама по собі може включати довгі періоди розлуки з батьками, протягом яких дитина виявляється, надана самій собі; після ж того, як дитина «стане на ноги», практично будь-яка турбота про неї припиняється.

Співробітництво як тип взаємин у сім'ї передбачає опосередкованість міжособистісних стосунків у сім'ї загальними цілями і завданнями спільної діяльності, її організацією і високими моральними цінностями. Саме в цій ситуації долається егоїстичний індивідуалізм дитини. Сім'я, де провідним типом взаємин є співробітництво, де батьки спілкуються в дітьми на рівних, де кожен може звернутися до іншого з питанням або проханням і отримати допомогу знаходить особливу якість, стає групою високого рівня розвитку - колективом.

Рівень домагань особистості – це прагнення до досягнення цілей того ступеня складності, на яку людина вважає себе здатним. В основі рівня домагань лежить така оцінка своїх можливостей, збереження якої стало для людини потребою. Рівень домагань може бути приватним – він ставиться до досягнення в окремих областях діяльності (спорт, музика і т. д.) або людських відносин (прагнення зайняти певне місце в колективі, у дружніх чи родинних відносинах і т. д.). В основі такого рівня домагань лежить самооцінка у відповідній області [41].

Рівень домагань особистості може носити більш загальний характер, тобто ставитися до багатьох областях життя і діяльності людини, насамперед до тих, в яких проявляються його розумові і моральні якості. В основі такого рівня лежить оцінка себе як особистості.

При вихованні дітей дуже важливо враховувати їх рівень домагань, його відповідність можливостям дитини – одна з умов гармонійного розвитку особистості. Невідповідність же - є джерелом виникнення різних конфліктів

дитини з іншими людьми, самим собою. Все це може призвести до відхилень у розвитку особистості дитини [12].

В даному дослідженні ми дотримувалися визначення, запропоноване Варгою А. Я. і Століним В. В.: «Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ним, особливості сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, його вчинків» [4, 57].

Аналізувавши вищенаведені стилі батьківських відносин, можна зробити висновок про те, що в психологічній літературі існують класифікації, у більшості випадків в основу опису батьківського ставлення покладено ступінь вираженості емоційної сторони спілкування та значущості характеру емоційних зв'язків у родині.

Кожні батьки, мають свій унікальний виховний стиль, а саме: певним чином висловлюють свою прихильність до дитини, відгукуються на її потреби, враховують її особливості, пред'являють свої вимоги, контролюють їх виконання і санкціонують їх виконання.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ МАТЕРИНСТВА ТА ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ВАГІТНИХ ЖІНОК У СУЧАСНІЙ ПЕРІНАТАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

2.1. Структура та поняття феномену материнства

Розглянуто материнство як психосоціальний феномен. Проаналізовано, що індивідуальнє сприйняття материнства проходить кілька етапів, у яких відбувається адаптація жінки до материнської ролі. Звернено увагу на рольовий компонент прийняття жінкою свого материнства. Подано материнство як складову розвитку особистості самої жінки. Виділено та узагальнено головні етапи та періоди у становленні материнства за концепціями різних авторів (Е. Галінські, Г. Філіппової, О. Подобіної та ін.). Розглянуто характерні особливості та труднощі кожного з етапів розвитку материнства.Аналіз материнства у традиційних культурах засвідчує, що для успішної адаптації жінки до ролі матері суспільство супроводжує цей процес системою ритуалів і традицій, які сприяють формуванню у жінки особистісного смислу материнства Р. Овчарова, Г. Філіппова та інші [39; 40]. На думку психологів та соціологів, така система у нашому суспільстві на сьогодні розроблена ще не достатньо. Дослідження етапів прийняття жінкою ролі матері та етапів розвитку материнства є особливо актуальним, оскільки це дає змогу виокремити складові та періоди, що можуть значно впливати на розвиток материнства [41], емоційного стану жінки[39; 42], факторів та умов девіацій материнства [43; 44], особистісних змін жінки, пов’язаних із переходом до материнства [45]. Існує низка зарубіжних та українських розробок задля пояснення та розуміння материнства, ролі материнства у житті жінки, сім’ї та у суспільстві загалом [40; 42]. У процесі теоретичних розробок та практичних досліджень визначають чинники та етапи його

формування, міжкультурні відмінності та часові трансформації (І. Братусь, В. Брутман, Р. Овчарова, О. Подобіна, О. Проскурняк, Г. Філіппова, Л. Шнейдер) [46; 43; 44; 47; 39; 48; 49; 40; 50].

Феномен материнства вивчають як складне біопсихосоціальне явище, наче результат взаємодії багатьох факторів: психологічних, генетичних, біологічних, впливу родинного та соціального середовищ. Материнство – це складний психосоціальний феномен, який має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. Воно не забезпечується повністю вродженими механізмами але й містить у собі біологічне прагнення до материнства, перетворене інтеріоризованими соціальними нормами [48]. Г. Філіппова розглядає материнство не лише як умову для розвитку дитини, але й як особливу материнську потребово-мотиваційну сферу (далі материнська сфера) психології жінки, що формується впродовж життя [40]. Також існують підходи, за якими материнство – це унікальна ситуація розвитку самосвідомості жінки, яка стає етапом переосмислення батьківських позицій власного дитячого досвіду, періодом інтеграції батьківського образу та дитини [51]. Материнство як психосоціальний феномен досліджують у двох головних аспектах: як забезпечення умов для розвитку дитини (головні завдання праць та їхня інтерпретація зосереджені на вихованні дитини відповідно особливостей матері) та як частину особистісної сфери жінки (материнство вивчають в аспекті задоволеності жінкою своєю материнською роллю,як стадію особистісної ідентифікації та жіночу ідентичність).Перша особливо,а також наступна вагітність − кризовий момент, пов’язаний із формуванням жіночої ідентичності та підтвердженням статевої ідентичності майбутньої матері. Одним з аспектів материнства як психоціального феномену є материнська ідентичність. Зріла материнська ідентичність – це особлива позиція щодо себе та своєї дитини, яка має когнітивний, емоційно-смисловий та поведінковий компоненти [46]. Когнітивний (пізнавальний) компонент виявляється у тому, що мама має необхідні знання про дитину, причому не

лише зовнішні, але й інтуїтивні – вміння визначати потреби дитини, розуміти сигнали.Емоційно-смисловий компонент виражається у повному прийнятті матерью своєї дитини як унікальної цінності: вона (дитина) не стає для неї (матері) засобом самореалізації чи втримання партнера задля збереження сімї. Поведінковий компонент характеризується компетентною взаємодією матері з дитиною, адекватною до потреб дитини, здатною до відповідального вибору. Результати досліджень Н. Боровикової та С. Посохової дали змогу скласти характерологічно-психологічний портрет повноцінно функціонуючої жінки, зрілої матері, якій притаманні такі риси: відкритість досвіду (тілесна, емоційна та інтуїтивна рефлексія, внутрішній досвід переживань), буття “тут і тепер” (вміння оцінювати теперішній момент), відповідальну свободу (відчуття свободи та контролю над життям), саморефлексію, творчу адаптивність, усвідомлення власної індивідуальності (унікальності існування, вміння бути собою), соціальну інтегрованість та духовність.

Індивідуальний розвиток материнства проходить кілька етапів, у процесі яких відбувається природна адаптація жінки до ролі матері. Виокремлюють різні етапи розвитку материнства. У психології є кілька підходів до класифікації стадій онтогенезу материнства.

Деякі автори зараховують розвиток материнства до батьківства (як для жінок, так і для чоловіків) та розглядають його у контексті становлення подружньої пари, виділяють стадії розвитку батьківства [47]. Інші − вивчають розвиток материнства у контексті розвитку материнської сфери ідентичності жінки, яка є варіантом загальної батьківської сфери, що сама входить у склад репродуктивної сфери (разом зі статевою). Структура і зміст материнської сфери виражається в емоційних реакціях на дитину, виконанні операцій стосовно догляду за нею та прийнятті дитини як самостійної особистості [40].

Е. Галінські описує шість стадій батьківства [47]. Перша стадія – формування образу (від зачаття до народження дитини), на якій подружжя намагається уявити собі, якими батьками вони будуть відповідно до своїх

очікувань та образу ідеальних батька та матері. Друга – вигодовування (від народження до двох років), коли у батьків формується почуття прив'язаності до дитини. На цій стадії вони вчаться розподіляти свою емоційну участь та час між собою, роботою, друзями, своїми батьками та потребами дитини. На третій стадії авторитету (від двох до п'яти років) у подружжя виникає запитання, якими батьками вони були і якими будуть. Під час четвертої інтерпретативної стадії (від шести до дванадцяти років) відбувається перевірка та перегляд своїх сформованих до цього поглядів. На п'ятій стадії взаємозалежності (підлітковий вік) батьки повинні провести ревізію своїх відносин з уже майже дорослими дітьми. Ці відносини можуть перерости в суперництво або стати партнер-ськими. Останньою, шостою, автор виділяє стадію розлуки (дорослі діти покидають дім), коли батькам не лише доводиться відпустити їх, але й осмислити те, якими батьками вони були. На думку Е. Галінські, на кожній із цих стадій батьки повинні вирішити свої внутрішні конфлікти на новому та вищому рівні інтеграції, інакше вони можуть не дати ради з почуттями, що їх охоплюють. З погляду розвитку материнства як явища, яке має інстинктивну основу, виділяють сім сенситивних періодів у розвитку "материнського інстинкту", надаючи великого значення ставленню дівчинки до батьків, ігровій поведінці, стадіям статевої ідентифікації [50]. У своїх дослідженнях Г. Філіппова [40; 52] розглядає материнство як материнську потребово-мотиваційну сферу, описує його складові, філогенетичні та онтогенетичні етапи розвитку від взаємодії жінки в дитинстві з власною мамою до набуття дитиною дворічного віку. [44]. У контексті вивчення розвитку материнства дослідники говорять про формування психологічної готовності жінки до материнства [45]. Така готовність формується під впливом нероздільних біологічних та психологічних факторів і, з одного боку, має інстинктивну основу, а з іншого, – виступає як особистісне утворення. На основі аналізу етапів розвитку материнства С. Мещерякова визначила сенситивні періоди та головні показники, за якими можна визначити готовність чи не готовність

жінки до материнства. Такими є особливості жінки у її ранньому дитинстві, переживання жінкою ставлення до ще ненародженої дитини та установки жінки на стратегію виховання дитини. [45; 40; 52], а на думку деяких авторів, і в пренатальному періоді [50]. Найважливішим вважають материнство у періоді до трьох років, коли відбувається формування основ особистості та ставлення до світу [45; 52 Далі розвиток материнства продовжується в ігровій діяльності. У процесі сюжетно- рольових забав із ляльками в дочки-матері та сім'ю у дівчинки відбувається формування та розвиток головних компонентів материнської сфери. Наступним визначають етап няньчення, який триває від 5–6 років до початку статевого дозрівання і містить досвід особистої взаємодії з іншими маленькими дітьми, спостереження за взаємодією дорослих із дитиною, спостереження за оточенням якє виконує материнські функції. З початком статевого дозрівання розпочинається новий етап диференціації мотиваційних основ материнської та статевої сфер.. Необхідно також зазначити, що у низці наукових публікацій з психології, взаємодія з власною матір'ю, досвід ігрової діяльності та контакту з маленькими дітьми трактують як чинники які значно впливає на формування материнства [45; 49]. Етап взаємодії з власною дитиною зазвичай починається з бажання мати дітей[53].

Велика складова розвитку материнства містить у собі період пологів, післяпологовий період та період новонародженості. У цей час відбувається знайомство із дитиною, що забезпечує зміни у змісті материнства. Процес пологів та післяпологовий період вимагає від жінки високого рівня її фізіологічної, інтелектуальної та емоційної активності. Найоптимальнішим варіантом ставлення до пологів вважають "пологи – складна творча робота". У ранньому післяпологовому періоді з'являються умови, що сприяють налагодженню емоційного зв'язку між матір'ю і дитиною у процесі післяпологового догляду та прикладання до грудей. Однак дослідження не підтвердили встановлення специфічних емоційних зв'язків між матір'ю та новонародженим відразу після пологів, а вказали на наявність у

новонародженої дитини певних біологічних механізмів,що лежать в основі потреби встановлювати емоційний зв'язок [41].У період новонародженості відбувається природна "ізоляція" матері та дитини від зовнішнього світу, під час якої все життя матері концентрується на дитині та своїх переживаннях. У цьому періоді виявляються сприятливі умови для освоєння інструментальної сторони операцій по догляду та спілкуванню з дитиною.

Народження особливо першої дитини можна розглядати як кризову подію.Перед жінкою з появою дитини постає психологічна необхідність перебудовувати свої відносини зі світом. Раніше вона могла лише уявляти такі зміни у своєму житті, а зараз вона зіткнулася з ними. Однією з причин, яка може також ускладнити протікання цього періоду, є наявність післяпологової депресії у жінки. Головними причинами її виникнення можуть бути особливості протікання вагітності та пологів, наявність ендокринних порушень, токсикоз вагітності, фізична незрілість та неготовність до вагітності та пологів, психологічна неготовність до материнства, небажана вагітність, порушення ідентичності жінки,недиференційованість від матері, порушення взаємовідносин із чоловіком,професійні та матеріальні проблеми пов'язані з необхідністю дострокового виходу з декретної відпустки. Постнатальна (післяпологова) депресія – це стан меланхолії, відчаю, спустошеності, що виявляється у жінок через деякий час після пологів і продовжується від трьох діб до декількох місяців, а в окремих випадках і декілька років [54].

А. Кемпінські виділяє такі дві форми післяпологової депресії: перша, або неврастенічна, виявляється у втомленості, дратівливості, порушенні розумових та фізичних здібностей, втраті або надлишковій масі тіла. Друга – у байдужості та апатії, де на перший план виступають відчуття втрати енергії, нездатності матері прийняти рішення, труднощі щодо виконання звичних домашніх обов'язків, відчуття порожнечі життя, байдужість у відносинах із чоловіком та дитиною, скарги іпохондричного характеру [53]. Б. Чалмерс вважає, що фактори, пов'язані з набуттям материнського статусу,

материнськими якостями, більше впливають на розвиток материнської депресії, ніж вагітність та пологи як фізіологічний процес. На її думку, тривалість депресії (від декількох днів до декількох місяців після пологів) підтверджує, що пологи самі собою не мають пріоритетного значення.Причини післяпологової депресії частіше можуть бути пов'язаними з переживанням материнської ролі та її ставленням до ролі матері, ніж із переживанням пологів. [54].

Отже, у період після народження відбувається психологічне прийняття дитини як незалежної особистості та адаптація до неї. Кожна вагітність супроводжується кризою та закінчується прийняттям нової особистості. У цей період відбувається адаптація жінки до нової ситуації, внаслідок чого у неї можуть виявлятися депресивні післяпологові стани. [40]. На другий рік життя дитини припадає період виникнення інтересу до дитини як до самостійної особистості. У матері виникає нове ставлення до активності дитини, яке співвідносне до забезпечення дитині безпеки та самостійності. Весь попередній досвід її материнських переживань забезпечує їй включеність в ігрову діяльність, соціальне життя дитини, пошук балансу між строгістю та м'якістю і найважливіше – інтерес до особистості дитини [40]. Отже, жінка стаючи мамою, набуває нового статусу в системі соціальних зв'язків – батьківський статус – і приймає на себе нову соціальну роль. [48]. Лише з настанням вагітності та народженням першої дитини жінка набуває соціального статусу матері, у неї з'являється реальна рольова поведінка, а сформовані раніше компоненти материнства конкретизуються та уточнюються у взаємодії з власною дитиною [48]. Якщо співвіднести цей етап з етапами становлення материнства переліченими вище, то можемо вважати, що він починається з моменту планування чи виявлення вагітності, триває під час вагітності та у післяпологовому періоді й остаточно завершується, коли дитина досягає одного–двох років.

2.2. Аніліз концептуальних підходів до вивчення емоційної сфери вагітних жінок у сучасній перінатальній психології

Проблема збереження здоров'я матері та дитини є однією з найактуальніших проблем сучасного суспільства. До недавнього часу вагітна жінка перебувала під наглядом і контролем тільки медичних працівників. Але це не тільки медична, але і соціальна проблема, що має і економічне, і моральне, і суспільне значення. В в роботах І.А. Володарської, М.В. Молоканова, Т.І. Федотюк, Н.В. Чепелєвої поширюється інтерес до психологічних проблем емоційної сфери особистості вагітної жінки.

В перінатальній психології (І.В. Добряков, Г.Г. Филиппова, О.В. Швець) проводяться дослідження з вивчення психологічного стану жінки під час вагітності, її особистісних особливостей, переживанн та емоцій. Аналіз психологічних складових особистості вагітної жінки останнім часом все частіше виступає як предмет наукового вивчення.

З. Фрейд і його послідовники не визнавали за вагітністю і материнством певної психологічної специфіки, а також заперечували самостійну роль цих періодів онтогенезу в становленні особистості жінки і майбутньої дитини [74]. Вагітність і материнство розглядалися як реалізація жінкою комплексу кастрації. З погляду представників ортодоксального фрейдизму, основною рушійною силою жінки, що хоче мати дитину, є її біологічно обумовлена заздрість до чоловіка. Образ дитини для жінки символічно еквівалентний пенісу, тому бажане мати дитину означає компенсацію її тілесного недоліку.

М.В. Маркова відзначала, що мікропсихоаналіз також концентрує свою увагу на інстинктивних вабленнях, відзначаючи, що протилежно направлені ваблення до життя-смерті знаходять своє віддзеркалення в уявленнях вагітної жінки про майбутню дитину. Проте, на відміну від фрейдистів, С.Фанті, підкреслює важливу роль психологічних складових, що становлять поняття материнства і вагітності у формуванні особистості жінки

і дитини. При цьому вагітність розглядається як спроба взаємного руйнування матері і плоду, що відображається в амбівалентності їх образів [48].

Послідовний дослідник пренатальної психології Ганс Густав Грабер провів дослідження примітивного захисту розщеплення, яке, на його думку, проявляється ще до народження, у пренатальному житті. Він описав дитячу амбівалентність, яку спостерігав у психотерапії, коли діти впадали в глибокий регрес, з якого не хотіли виходити. Згідно з його твердженням, вони шукали ресурс — місце, де немає розщеплення [25].

Алісон Хантер і Шерлі Уорд провели багато досліджень, спираючись на гіпотезу Франка Лейка про те, що будь-яка травма, яку мати переживає під час вагітності, через пуповину передається дитині [75]. Крім того, ними було встановлено, що дитина, перебуваючи в утробі матері, яка переживає будь-який стрес, ніби «всмоктує» негативну атмосферу цієї травматичної ситуації. Автори доходять висновку, що дитина в ході всього пренатального розвиткувідчуває вплив травми не тільки через пуповину, а й через материнське психоенергетичне поле.Травматичне пренатальне життя і пологи визначають характер та образ життя. У людини формуються відчуття, які на несвідомому рівні керують нею.

На думку сучасних дослідників С.Ю. Мещерякової, Г.Г. Філіпової, О.С. Шишук, зростання патології вагітності і перинатального розвитку дитини свідчить про те, що обмеження вивчення вагітності і пологів рамками медичного підходу, яке довгий час мало місце в нашій країні, робить неможливим рішення проблеми формування здорового покоління.

Як зазначено російським науковцем І.В. Добряковим, багаторічні дослідження різних типів пологів виявили схожість особистісних настанов людей, що пережили певний тип пологів або були фіксовані на певній базовій пренатальній матриці за С. Грофом. Було досліджено, що у багатьох людей дистрес та пологова травма залишаються латентними і не проявляються у свідомості до кінця підліткового віку або навіть до початку, а

іноді середини дорослого життя. Вони можуть проявитись під час хвороби, стресу, загрози фізичного та психологічного існування, проявів психологічного абоіншого типу насильства [24].

Представники неофрейдизму центр тяжкості психоаналізу переносять з розгляду інстинктивно-біологічних процесів на дослідження соціально-психологічних і соціокультурнихфеноменів вагітності і материнства.Причини зневажливого, на думку автора, відношення до вагітності з боку «чоловічого» психоаналізу К.Хорні бачить в захопленні життєтворною могутністю жінки і в заздрісному образі чоловіків на жінок. К. Хорні підкреслює, що вагітність і материнство є способом реалізації сутнісного творчих начал жінки [77].

Не дивлячись на різноманіття переконань на психологічні і соціально-психологічні процеси, супроводжуючі вагітність і материнство, слід зазначити, що на сьогоднішній день більшість авторів-психоаналітиків бачить у вагітності і материнстві специфічний психофізичний і психосоціальний феномен, що є невід'ємною частиною психосексуального розвитку особистості вагітної жінки. Вагітність розглядається як кризова ситуація на шляху становлення зрілої жіночої особистості, а специфіка вагітності як кризового періоду полягає в тому, що жінка вперше стикається з необхідністю встановлення нових для неї відносин мати-дитина. Формування якісно нових для майбутньої матері відносин між нею і плодом, що розвивається, має на увазі кінець існування жінки як незалежної, окремої істоти і носить безповоротний характер.

З точки зору порівняльного підходу, як зазначалося в дослідженнях А.В. Наумова, вагітність і материнство є природженими біопсихічними механізмами, значення яких полягає в підтримці взаємодії матір'ю і дитиною, необхідного для її виживання. Поведінкові реакції новонародженого, завдяки наявності у жінки інстинктивно обумовленого образу немовляти, здатні активізувати систему материнської поведінки. Так, образ дитини тут виконує роль пускового механізму материнської поведінки [51].

Г.Г.Філіппова розглядає материнство як самостійну сферу життєдіяльності жінки, еволюційне значення якої полягає в забезпеченні адекватного турбування про потомство [73]. Різні види прояву турбування розглядаються автором як материнські функції. Підкреслюється, що у тварин зміст цих функцій має видотипічні особливості, тоді як у людини до них додаються психологічні, соціальні і культурні, що забезпечують виховання дитини як члена свого специфічного співтовариства.

У змісті материнської сфери автор виділяє три складові: потребнісно-емоційний блок, що включає потребу матері у контакті з дитиною – носієм комплексу етологічних стимулів, потреба в турбуванні про неї, потреба в материнстві; операційний блок - операції по догляду, охороні і операційна складова спілкування з дитиною; ціннісно-смисловий блок, що включає відношення матері до дитини як до цінності, яка формується на основівсоціокультурнихмоделей материнсько-дитячих відносин. Вагітність розглядається в контексті розвитку материнської сфери у жінки. При цьому наголошується, що очікування дитини є важливим періодом етапу конкретизації онтогенетичного розвитку материнської сфери в реальній взаємодії з дитиною, яка разом з вагітністю включає пологи і молодший вік дитини [73].

З точки зору етологічного підходу В.І. Брутман, А.Я. Варга, І.Ю. Хамітова відзначали, що психологічна специфіка періоду вагітності полягає в тому, що розвиток різних складових материнської сфери здійснюється тут в контексті реальної, хай і обмеженої пропріоцептивними сигналами, взаємодії жінки з своєю дитиною. Ця взаємодія супроводжується особливим комплексом фізичних і емоційних переживань, пов'язаних з моментом ідентифікації вагітності, психосоматичною симптоматикоюі ворушіннями дитини [12].

У ряді робіт російських вчених (О.В. Баженова, Л.Л. Баз, О.А. Копыл) робиться спроба інтеграції психоаналітичного і порівняльно-етологічного підходів до дослідження вагітності і материнства. Центр уваги тут

переноситься на виявлення взаємозв'язку між когнітивно-емоційними, перцептивними і фізіологічними (інстинктивними) складовими періоду очікування дитини. Даний підхід, на нашу думку, слід розуміти як синтетичний.

Зарубіжні представники синтетичного підходу А. Хантер, Ш. Уорд прагнуть до вивчення вагітності в єдності її психобіологічних і психосоціальних процесів [75]. Специфіка періоду вагітності бачиться в особливому амбівалентному комплексі тілесно-плотських, емоційних і соціально-психологічних явищ, супроводжуючих очікування дитини.

У рамках синтетичного підходу розрізняються «біологічні» і «лібідні» інстинкти, а також їх роль в психологічних процесах, супроводжуючих вагітність і материнство. Наголошується, що лібідні інстинкти, на відміну від первинно обумовлених систем інстинктивних реакцій, відносяться до сфери психологічних переживань і психічних репрезентацій.

О.В. Баженова, Л.Л. Баз, О.А. Копил вважають, що, хоча природжений гештальт немовля і інстинктивні патерни реагування можуть служити каталізатором перших психологічних процесів і лежати в основі лібідозних інстинктів і об'єктних образів, одних лише цих біологічних і механічних патернів недостатньо. Підкреслюється, що природжені реакції поступово набувають психологічний статус і значення в процесі розвитку взаємодії між матір'ю і немовлям [9].

Таким чином, розглянуті нами підходи до розуміння вагітності у жінок акцентують свою увагу на різних аспектах вагітності і материнства, розуміючи їх як комплексне психобіологічне, психофізичне і психосоціальне явище.

Дослідженнями останніх років (І.Ч. Байгузінова, І.В. Добряков, О.А. Швець) показано, що психоемоційний стан жінки впливає на благополуччя протікання вагітності і пологів, також показано, що проведення підготовки до пологів та материнства зменшує кількість ускладнень вагітності та пологів і сприятливо впливає на розвиток дитини в перинатальний період.

Вітчизняна дослідниця станів вагітних жінок І.Ч. Байгузіна зазначала, що емоції, які переживає мати, призводять до біохімічних та фізіологічних змін в організмі плоду [9]. Отже, навіть не маючи прямого зв’язку на рівні нервової системи, дитина перебуває під впливом емоційного стану матері.

Вважаємо, що доречно згадати теорію Дональда Вуде Віннікота про базові материнські функції, і особливо про функцію контейнерування, яка необхідна для формування цілісної психіки дитини шляхом переробки загрозливих агресивних афектів, але в період вагітності може спрацювати парадоксальним чином [73]. Мається на увазі, що якщо мати не здатна переробляти свої негативні афекти, які вважаються нею неприйнятними і тими, що не відповідають її несвідомій непродуктивній мотивації, то дитина починає використовуватись як психічний контейнер для відщеплених зі свідомого поля матері афективних часток. Оскільки дитина не має здатності адекватно переробляти такий психічний матеріал, вона реагує на соматичному та психічному рівні бажанням «втекти» або «завмерти». З нашої точки зору, слід охарактеризувати психологічний підхід до вивчення емоційної сфери вагітних жінок у сучасній перінатальній психології.

Однією з проблем, з якою стикаються лікарі і психологи при роботі з вагітними є підвищений рівень тривожності, безпричинне занепокоєння і нестійкість емоційного стану. Найчастіше їх долають сумніви з приводу нормальності майбутньої дитини, благополуччя виношування і пологів, зміни себе і життєвій ситуації. Багато хто з цих та інших тривог походять від незнання деяких аспектів, пов'язаних з вагітністю, пологами, розвитку дитини. Ще однією з причин виникнення тривоги може бути почуття самотності вагітною, несхожості на інших жінок. Дослідженнями багатьох авторів показано, що часте стан тривоги несприятливо позначається на перебігу вагітності і розвитку плоду.

З моменту усвідомлення себе вагітною жінка на різних термінах вагітності відчуває різні емоції. Це пов'язано з психофізіологічної перебудовою організму системи «мати - дитя» [2].

Відзначимо, що перша вагітність являє собою новий досвід, який досить важко піддається осмисленню. Ігнорування того факту, що емоції що чекає дитину жінки куди складніше й гостріше, ніж зазвичай, може призвести до ряду проблем, в тому числі і у відносинах з чоловіком.

Також якщо вагітність у жінки перша, вона відчуває безліч страхів, до яких відносяться боязнь пологів і несвоєчасного переривання вагітності, турбота про здоров'я майбутньої дитини і власне здоров'я, боязнь родових сутичок і неминучою болю, боязнь розчарування партнера (чоловіка) через зміни, що відбуваються з тілом. Сучасні жінки змушені турбуватися про кар'єру, про фінансові проблеми, про безліч додаткових витрат, пов'язаних з появою і вихованням нового члена сім'ї.

Усвідомлення факту вагітності у будь-якої жінки стає домінуючою ідеєю, викликає хвилювання, позитивні чи негативні, а нерідко амбівалентні емоції. Багато в чому їх характер залежить від того, планувалася чи ні вагітність, яких реакцій на новина очікує жінка від чоловіка та інших значущих родичів. Перший триместр - місяці невпевненості і адаптації. Невизначений страх і боязнь перед невідомістю, а також відсутність апетиту, нудота і безсоння часто роблять перші тижні вагітності втомливими. Вагітній жінці подобається її особливий стан, часом настільки, що вона стає вразливішим; її хочеться бути предметом уваги і турбот. Однак, перебуваючи в такому стані, жінка відчуває, що дорослішає.

Другий триместр, на думку В.В. Абрамченко, може бути названий триместром випробувань сформованих органів і систем пренейта [2].

У вагітних жінок на цьому терміні збудливість кори великих півкуль головного мозку і підкіркових центрів має приблизно однаковий рівень. При нормальному перебігу вагітності емоційний фон жінки стабілізується. Другий триместр - місяці рівноваги. Перші рухи плоду мають величезне значення для всіх майбутніх матерів. Ті, хто раніше не наважувався показати свою радість, віддаються їй цілком, бо тепер вони впевнені в існуванні всередині себе нового життя.

Третій, останній триместр вагітності може бути названий триместром росту і накопичення сил для народження і позаутробного виживання. Збудливість кори великих півкуль головного мозку у жінки на початку третього триместру підвищується і залишається високою до 38-39-го тижня, після чого знижується [23].

Одним із симптомів третього семестру, описуваних Н.Я. Жілкою, є симптом нетерпіння. Жінка скаржиться на те, що вагітність їй набридла, виражає прагнення до її якнайшвидшого закінчення [33]. Це відбувається на фоні виражених коливань емоцій від радісних переживань, пов'язаних з майбутнім материнством, до тривожно-депресивних сумнівів в успішному результаті пологів. На цьому тлі може виникнути або загостритися спостерігався вже в минулому триместрі симптом страху перед пологами. Жінка починає мріяти про те, щоб уникнути пологів, хоча, з іншого боку, мріє про благополучне завершення вагітності.

На початку третього триместру підвищення тривоги у жінки, пов'язане з переживаннями з приводу майбутніх пологів, активізує підготовку до них і до післяпологовий період. Виникає бажання створити затишне і безпечне місце для себе і дитини.

Соціально-психологічний підхід до вивчення особистості вагітної жінки, як визначено в працях українських психологів Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В. Воробйова, О.А. Швець, полягає у визначенні соціально-психологічних орієнтирів дослідження її комунікативного потенціалу, поясненні механізмів соціалізації, діагностуванні найважливіших компонентів структури, виявленні регуляторів поведінки, а також у дослідженні конкретних груп, у яких особистість засвоює соціальні впливи і реалізує свою соціальну сутність. Аналізу піддають такі важливі соціально-психологічні вияви особистості, як соціальна настанова, соціальна адаптація, індивідуалізація, інтеграція особистості, соціальна діяльність, активність, статусно-рольова реалізація особистості у групі, її статево-рольова диференціація, нормативна поведінка, соціально-психологічні якості тощо. При цьому враховують, що

вся система суспільних відносин (економічних, політичних, моральних та ін.), до якої залучена вагітна, є об'єктивною основою формування її особистісних соціально-психологічних властивостей, якостей і рис характеру.

Соціально-психологічна природа емоційної сфери вагітної жінки полягає в тому, що вона залежить від соціально-етичних дій, що відбуваються в соціумі. Відповідно, кожна людина по-своєму відображає їх, що визначає її соціальну якість, зміст і характер практичної діяльності. Саме в процесі такої діяльності людина, з одного боку, інтегрує соціальні відносини навколишнього середовища, а з другого — виробляє своє особливе ставлення до оточення. Елементами соціально-психологічної основи особистості є: соціально окреслена мета її діяльності; соціальні статуси, позиції і виконувані соціальні ролі; зумовлені статусами і ролями очікування; норми і цінності (культура), якими вона керується в процесі діяльності; соціокультурна, етнопсихологічна програма поведінки; система знаків, яку вона використовує; соціально-психологічне відображення соціальних відносин; сукупність знань; рівень освіти і спеціальної підготовки; комунікативний потенціал; особистісні механізми регуляції соціального процесу; активність і ступінь самостійності в прийнятті рішень. Становлення особистості вагітної жінки в соціумі з погляду соціальної психології неможливе поза суспільними відносинами, поза спілкуванням і діяльністю.

Н.О. Татенко було зазначено, що передумовою формування соціально-психологічної індивідуальності особистості є задатки. Розвиненість конкретної комунікативної характеристики, своєрідність її вияву зумовлюють соціально-психологічну відмінність однієї особистості від іншої, оригінальність її спілкування та взаємодії в соціумі [69]. Це свідчить про індивідуальне соціально-психологічне відображення існуючих соціальних відносин між людьми і соціальних спільностей, що виникають на основі цих відносин. Йдеться про стійку індивідуально-специфічну систему соціально-психологічних засобів, прийомів, навичок, методів сприймання та

відображення вагітною соціальних відносин. Відомо, що люди з різними індивідуально-типологічними характеристиками нервової системи, різною структурою комунікативних здібностей, темпераменту, характеру домагаються однакової ефективності сприймання та відображення реальності різними способами. Водночас індивідуальне соціально-психологічне відображення може бути неоптимальним з точки зору ефективності регуляції соціального процесу.

Таким чином, соціально-психологічна природа емоційної сфери вагітної жінки реалізується і здійснюється у спілкуванні та взаємодії, відтворюючи реали соціального буття. У цілісній системі якостей особистості найзначущішими є комунікативні властивості та вміння, адже особисте життя та особистісний розвиток вагітної є певною комунікацією.

Основним джерелом емоцій для вагітної жінкиє відносини з чоловіком. Хорст Ніккель висловив думку, що потрібно досліджувати не діаду «мати — дитина», а тріаду «мати — дитина — батько» [25]. Саме відносини батька з матір'ю формують ментально-емоційне поле, в якому в нормі присутній і тілесний компонент.

Психологія сімейних відносин, яка складає основу пре- та перинатальної психології, робить акцент на сім'ї як системі, де працюють складні прямі та зворотні зв'язки. Вплив на систему в цілому відбивається на її складових частинах, а зміни будь-якого елемента системи призводять до змін інших елементів і системи в цілому. Сім'я як система має свої межі та функції (виховна, господарча, емоційна, сексуально-еротична, функція культурного та духовного спілкування). Виконання всіх названих функцій впливає на характер репродуктивного процесу. Порушення функціонування сім'ї зазвичай пов'язані з критичними фруструючими подіями, які мають такі характеристики: їх можна датувати і локалізувати в часі та просторі; вони супроводжуються стійкими емоційними реакціями та потребують великих витрат на адаптацію [66].

Стан вагітності, як зазначалося Н.О. Татенко, повністю відповідає

таким критеріям [69]. Ще до моменту зачаття і початку вагітності слід виділити період формування ментального простору для майбутньої дитини. В цьому просторі складається певний ти взаємовідносин між матір'ю та батьком дитини, які визначають такі важливі предиспозиційні характеристики для розвитку майбутньої дитини, якмотиви зачаття, які можуть бути конструктивними або неконструктивними (руйнівними). Конструктивні, як правило, пов'язані з відчуттям любові та можуть виражатись у прагненні до безсмертя шляхом повтору себе в дитині, у вираженні вдячності коханій людині, у прояві сумісної творчості .

Аналіз науково-психологічної літератури вказує на те, що проблема вивчення емоційної сфери вагітних жінок у сучасній перінатальній психології була актуальною в різні періоди. Так, більшість психоаналітиків бачить у вагітності специфічний психофізичний і психосоціальний феномен, що є невід'ємною частиною психосексуального розвитку особистості вагітної жінки, представники порівняльного підходу до вагітності серед найважливіших виділяють моральні, комунікативні, інтелектуальні якості вагітної, що впливають на її емоційний стан. Вчені психологічного підходу зосереджують свою увагу на таких значущих якостях вагітної, як готовність до контактів, раціональність у встановленні й підтримуванні стосунків, інтелектуальність, самокритичність, вольові, морально-регулятивні, комунікативні якості тощо. Представники соціально-психологічного підходу аналізують діалогічність, комунікабельність, емпатійність, продуктивність у встановленні й підтриманні контактів, впевненість, емоційну врівноваженість, тощо.

Огляд наукових праць засвідчує, що вивчення емоційної сфери вагітних жінок у сучасній перінатальній психології здійснюється за кількома напрямами: визначається ступень проявів психічних процесів вагітної, обґрунтовується життєвий та соціальний досвід жінки в період вагітності.

Таким чином, на підставі аналізу позицій вчених щодо емоційної сфери вагітних жінок, під емоційною сферою вагітних жінок ми розуміємо низку

важливих особистісних якостей, які сприяють успішному перебігу вагітності, ефективному розв’язанню виникаючих проблем особистісного та соціального плану. У якості детермінант емоційної сфери вагітної жінки розглядаються особистісні характеристики жінки, особливості її взаємостосунків з членами батьківської сім'ї, з сексуальним партнером.

2.2. Психологічні особливості переживання жінкою стану другої вагітності

Переживання жінкою вагітності включає фізичне і емоційне переживання моменту ідентифікації вагітності, переживання симптоматики вагітності, динаміки переживання симптоматики по триместрах вагітності, переважний фон настрою по триместрах вагітності, переживання першого ворушіння, переживання ворушінь протягом усієї другої половини вагітності, зміст активності жінки в третій триместр вагітності.

Згідно А.В. Наумова, переживання - особлива діяльність, яка спрямована на перебудову психологічного світу, на встановлення змістового відповідності між свідомістю і реальністю. Діяльність по переживанню виникає в ситуації, в якій неможливо реалізувати внутрішні потреби життя суб'єкта. Таким чином, можна стверджувати, що переживання - «боротьба проти неможливості за створення можливості в ситуації життєвих мотивів» [51, 37].

За характером переважного переживання Е.Я. Дяченко, розподілялаперіод вагітності на три етапи: 1) прийняття жінкою рішення про збереження або штучне переривання вагітності, 2) початок руху плоду, 3) підготовка до пологів і появи дитини в будинку [27].

Н.Д. Лакосіна відзначала, що вагітність справляє позитивний вплив на жінок з невротичними розладами. Проте при ендогенних психічних захворюваннях (шизофренія, афектні розлади) вагітність нерідко сприяє

маніфестації або загостренню психічних порушень. У разі неповноцінності ендокрино-дієнцефальної системи унаслідок негативних чинників, що мали місце в перинатальний період, перенесених травм, інфекційних захворювань тощо вагітність може викликати декомпенсацію як з боку соматичної сфери, так і з боку психіки, що найчастіше виявляється психопатичними або психопатоподібними розладами [43].

Вплив психічного стану вагітної на це самопочуття може виявлятися по-різному. Сучасними дослідженнями доведено, що у жінок, що не планували мати дитини, частіше спостерігаються явища токсикозу вагітності, ніж у жінок, для яких вагітність є бажаною [25].

Під стилем переживання вагітності Г.Г. Філіппова розуміла «фізичне та емоційне переживання моменту ідентифікації вагітності і її динаміки по триместрах, переважний фон настрою, переживання ворушіння плода, зміст активності жінки» [72, 29].

Автором описано варіанти стилів переживання вагітності:

1. Адекватний стиль. Вагітність протікає без сильних, тривалих і негативних емоцій. У I триместрі можливе зниження настрою без депресивних епізодів у II - благополучне емоційний стан; в III - підвищення тривожності зі зниженням до останніх тижнях вагітності. Активність жінки спрямована на підготовку до післяпологовий період. При адекватному стилі перше ворушіння дитини вагітні відчувають в 16-20 тижнів ставляться до нього позитивно, воно приємно по соматичних відчуттів; ворушіння чітко диференціюють інші соматичні відчуття.

2. Тривожний стиль. Стан жінки тривожне, зі страхом та занепокоєнням, живіт занадто великого або занадто маленького розміру, соматичний компонент сильно виражений за типом хворобливого стану.

У I триместрі відзначається тривожний або депресивний стан; у II - повторюються тривожні або депресивні епізоди, пригніченість, смуток, сльози; в III - це стан посилюється. Активність пов'язана зі страхом за результат вагітності, пологів та післяпологовий період. Перше ворушіння

відчувається рано, супроводжується тривалими ваганнями. Жінка весь час до них прислухається, переживає з тривогою або переляком як часті ворушіння, так і тривала відсутність їх. При цьому можливі різні хворобливі відчуття, які в подальшому супроводжуються тривогою з приводу свого здоров'я і здоров'я дитини. Такі вагітні часто відвідують лікарів, ходять на безліч (нерідко непотрібних) обстежень, активно відстежують додаткові відомості, вивчають літературу, шукають відповіді на свої запитання в інтернеті.

3. Ейфоричний стиль. Цьому стилю характерно некритичне відношення до можливих проблем вагітності і материнства. Жінка вибудовує нереальні фантазії з приводу вагітності і перебігу пологів, не бачить реалій післяпологового періоду. Вона неадекватно оцінює все, що відбувається. Диференційоване ставлення до характеру ворушіння дитини відсутня, вона не може його охарактеризувати. Можливі ускладнення під кінець вагітності та при пологах, неблагополуччя в післяпологовому періоді. Якщо до пологів не проводиться психокорекція, то в післяпологовому періоді дуже часто виникають проблеми щодо матері до немовляти.

4. Ігноруючий стиль. Жінка надто пізно усвідомлює себе вагітною. Зміна стану інтерпретується як отруєння, грип, порушення циклу, супроводжується почуттям досади або неприємного подиву. Живіт занадто маленький, соматичний компонент або не виражений взагалі, або стан навіть краще, ніж до вагітності. Перше ворушіння дитини відчувається дуже пізно, наступні - носять характер фізіологічних переживань, а до кінця вагітності доставляють фізична незручність. Динаміки емоційного стану по триместрах або не спостерігається, або відзначається підвищення активності та загального емоційного тонусу до III триместру, але воно не пов'язане з підготовкою до пологів і зустрічі з дитиною.

5. Амбівалентний стиль. Загальна симптоматика вагітності подібна з тривожним стилем. Характерні різкі зміни настрою (сьогодні вагітність бажана, завтра - ні), протилежні за фізичним та емоційним відчуттям переживання ворушіння дитини, часто виникають больові відчуття.

Негативні емоції інтерпретуються жінками, як страх за дитину, за результат вагітності та пологів. Можливі депресивні епізоди. Майбутні матері схильні шукати причини свого неблагополуччя у зовнішніх обставин - винять, приміром, у всіх бідах родичів, сусідів та ін.

6. Ігноруючий стиль. Ідентифікація вагітності супроводжується негативними емоціями, вся симптоматика виражена різко негативно фізично і емоційно. Вагітність переживається як покарання, перешкода, ворушіння дитини - фізіологічно неприємно, супроводжується незручністю і гидливістю. До кінця вагітності можливі сплески депресивного та афективного станів [73].

Зрозуміло, в кожному конкретному випадку спостерігаються індивідуальні особливості протікання вагітності.

В медичній психології, як відзначалося Н.Д. Лакосіною, простежується зв'язок різних стилів протікання вагітності з формуванням ставлення до дитини, з його цінністю для майбутньої матері. Так, адекватний стиль переживання вагітності співвідноситься з адекватною цінністю дитини; тривожний і амбівалентний - з підвищеною або зниженою; ігнорує і відкидає - з низькою цінністю і заміною на інші пріоритети. Дуже складний для психологічної корекції є ейфоричний стиль, при якому цінність дитини неадекватна, хоча зовні це не виражено. Піднесений настрій і некритичне відношення до змін в житті - наслідок особистісної незрілості і неготовність до прийняття материнської ролі. Жінка не усвідомлює, що вже не може зняти з себе відповідальність за малюка. Будь-яке порушення ідеального перебігу вагітності та пологів веде до різкої зміни настрою [43]

Сама вагітність, що навіть протікає без якої-небудь паталогії, виявляється для жінки джерелом психологічного напруги і сприяє виникненню різноманітних особистісних реакцій.

Як зазначено І.В. Добряковим психологічні прояви і можливі психічні порушення у перебігу вагітності мають певну динаміку.

Так, на початку вагітності (I триместр) найпомітнішими в

переживаннях і бажаннях жінки є емоційні прояви, спектр яких дуже широкий і залежить від її фізичного самопочуття і психологічної ситуації. Наприклад, одні жінки відчувають щастя майбутнього материнства, вони задоволені своїм станом, відчувають підйом настрою і життєвих сил. У інших — емоційний стан характеризується нестійкістю з підвищеної примхливості, образливістю, бажанням одержувати більше турботи і уваги. Також можливі тривожні розлади, причиною яких можуть стати ситуації, які раніше здавалися незначними [24].

В клінічній психології визначено, що афектні порушення, зокрема депресивного характеру, звичайно проходять до 4-5-го місяця вагітності, навіть якщо ситуація залишається нерозв'язаною. Проте за наявності виражених аномальних рис вдачі, перешкоджаючих адаптації, або у разі повторних психогеній депресія може набути затяжного характеру і продовжуватися до кінця вагітності. В таких випадках жінкам необхідна психотерапевтична допомога, а при виражених депресивних проявах - і допомога психіатра. При цьому слід пям'ятати, що прийом більшості психотропних препаратів, включаючи і антідспрессанти, протипоказнаий протягом всієї вагітності через їх можливий несприятливий вплив на дитину [36].

Середина вагітності (II триместр) вважається в перинатальній психології найспокійніший періодом відносно психічних порушень. При відсутності у жінки соматичної або психічної паталогії, що робить несприятливий вплив на перебіг вагітності і відсутності патології самої вагітності жінка, як правило, почуває себе достатньо спокійно і упевнено, готуючись до майбутнього материнства [24].

До кінця вагітності (III триместр) психологічна напруга у вагітної звичайно наростає, і знову відчуваються психічні порушення. Це пов'язано як з фізичним самопочуттям (значне збільшення ваги, утруднення пересування, порушення сечовипускання і ін.), так і з тим, що пологи, що наближаються, все більше примушують жінку занурюватися в свої відчуття, чекаючи

можливих ознак початку пологів. Побоювання і можлива тривога, турбота торкаються перш за все благополучного результату пологів (передчасні пологи, неправильне положення плоду тощо).

Н.О. Татенко зазначалося, що в цей період у деяких вагітних у зв'язку з тривожним станом спостерігається гіперактивність, викликана бажанням прискорити події [69]. Тобто, переживання майбутньої матері перш за все пов'язані з майбутньою дитиною, аналізом чинників, здатних робити несприятливий вплив (попередні аборти і викидні, перенесені захворювання, прийняття ліків, різні виробничі шкідникі тощо). Зазначимо, що особливо характерні подібні переживання та тривоги для вразливих натури.

І.А. Жабченко доведено, що важливу роль у становленні материнства грає материнська ідентичність[32]. Так, зріла материнська ідентичність - це особлива позиція по відношенню до себе і своїй дитині, яка має наступні аспекти.

1) когнітивний (пізнавальний) аспект: мати володіє необхідними знаннями про дитину, причому це не тільки зовнішні знання, але й інтуїтивні уміння визначати потреби дитини, розуміти йдуть від нього сигнали ще на пренатальної стадії.

2) емоційно-смисловий аспект: мати цілком приймає дитину як самостійну цінність, він не стає для неї засобом самореалізації чи втримання партнера.

3) поведінковий аспект: мати компетентно взаємодіє з дитиною, адекватно його потребам; здатна до відповідального вибору.

У психології виділяються різні стадії материнства: прийняття рішення про народження дитини, вагітність, період становлення батьківства, період зрілого батьківства, період «постбатьківства» (для бабусь і дідусів). Вагітність, виступаючи як подія з життя жінки, набуває емоційне забарвлення. Ступінь усвідомленості емоційного переживання вагітності залежить від значущості цієї події для життя жінки. Вагітність, спираючись на теорію А.В. Наумова, можна розглядати як критичну ситуацію, яка може

бути і як стресовій та фрустраційної, так і конфліктної і кризової. Тому переживання вагітності є переживання критичної ситуації, що відбувається по вищевикладеному механізму [51].

В.І. Брутман, М.С. Радіонова виділяли стадію прийняття рішення про збереження вагітності, період вагітності до ворушіння плода, період після ворушіння, пологи, післяпологовий період [13]. Материнство, будучи якісно новою ситуацією розвитку жінки, запускає процес інтеграції її власних життєвих завдань і завдань розвитку дитини в її світ. На перших порах цей процес найчастіше некерований з боку жінки. Він викликає потік нових різноманітних переживань, який заповнює внутрішнє психологічний простір матері. Смислове переживання материнства стає тим утворенням, яке дозволяє жінці управляти процесом інтеграції суперечливих переживань, які супроводжують розвиток її відносин з дитиною, і здійснювати осмислений вибір батьківської позиції та стратегії батьківської поведінки.

Зауважимо, що при вивченні емоційного стану вагітних жінок не можна пройти повз такої психологічної особливості як готовність жінки до материнства. Народження дитини принесе багато змін, до яких жінка повинна бути готова. Тобто вона повинна бути готова стати матір'ю, повинна усвідомлено прийняти на себе виконання материнських функцій.

Більшість авторів (В.І. Брутман, А.С. Батуєв, С.О. Мінюрова, І.Ю. Хамітова), які досліджують проблему готовності до материнства, вважають, що готовність до материнства формується впродовж всього життя [12;13]. На процес формування впливають як біологічні, так і соціальні чинники, оскільки готовність до материнства має з одного боку потужну інстинктивну основу, а з іншого виступає як особистісне утворення, в якому відбивається весь попередній досвід її взаємин зі своїми батьками, однолітками, чоловіком та іншими людьми.

Одна з дослідників психологічної готовності до материнства Н.П. Коваленко розглядає цей концепт як специфічне особистісне утворення, стрижневою твірної якого є суб'єктно-об'єктна орієнтація у відношенні до ще

не народженої дитини [38].

Така позиція у визначенні готовності до материнства пояснюється припущенням Н.П. Коваленко про те, що суб'єктне відношення до майбутньої дитини проектується в стиль материнської поведінки і тим самим забезпечує найбільш сприятливі умови для психічного розвитку немовляти, найважливішими показниками якого є рівень спілкування дитини з матір'ю, особливості становлення в нього образу себе і потреби в співпереживанні. Автор виділяє декілька груп показників психологічної готовності до материнства. У першу групу включені особливості комунікативного досвіду жінок з її раннього дитинства. До показників другої групи віднесені переживання жінкою відношення до ще не народженої дитини. Найбільш сприятливою ситуацією для майбутнього материнського поведінки є бажаність дитини, наявність суб'єктного відношення матері до ще не народженої немовляті, яке проявляється в любові до нього, уявній або вербальною адресованности, прагненні інтерпретувати рухи плоду як акти спілкування. Третю групу показників склали установки на стратегію виховання дитини. Те, як майбутня мати має намір здійснювати догляд за ним, з точки зору автора, також свідчить про переважання суб'єктного або об'єктного ставлення до дитини [38].

Н.П.Коваленко, не претендуючи на повноту і остаточну завершеність моделі психологічної готовності до материнства, припускає, що виділені показники в сукупності можуть відображати її рівень і служити підставою для прогнозу ефективності подальшого материнського поведінки.

В.І. Брутман розглядає готовність до материнства як здатність матері забезпечувати адекватні умови для розвитку дитини, що виявляється в певному типі ставлення матері до дитини. Тип материнського відношення, відповідний готовності або неготовності до материнства, автор пов'язує з цінністю дитини для матері [14].

Г.Г. Філіппова, досліджуючи психологічні чинники порушення материнства, розглядала психологічну готовність до материнства як

провідний чинник адаптації до вагітності і материнства. В якості складових психологічної готовності до материнства були виділені цінність майбутньої дитини; себе як матері; материнська компетентність [73].

Г.Г.Філіппова виділяє наступні основні мотиви материнства:

- досягти бажаного соціального і вікового статусу (я - доросла, самостійна жінка, що займає певне положення в суспільстві, що має право на відповідне ставлення до себе в сім'ї та суспільстві);

- задоволення моделі «повноцінного життя» (людина повинна і може мати певні речі, без цього його життя не повна, не така як у інших);

- прагнення продовжити себе, свій рід (залишити після себе щось в житті, що само також буде це продовження забезпечувати, - народжувати дітей, моїх онуків, правнуків);

- реалізація своїх можливостей (виховати дитину, передати йому свої знання, життєвий досвід);

- компенсація своїх життєвих проблем (щоб став краще, розумніше, гарніше, щасливішим за мене, одержав те, що не змогла отримати в житті я);

- рішення своїх життєвих проблем (укласти або укріпити брак, довести собі й іншим, що я здатна народити і бути матір'ю; врятуватися від самотності; знайти помічника в старості);

- любов до дітей (найскладніший мотив, в якому поєднується задоволення від спілкування з дитиною, інтерес до його внутрішнього світу, уміння і бажання сприяти розвитку його індивідуальності і усвідомлення того, що дитина стане самостійним, «не моїм», любитиме інших);

- досягнення критичного для дітородіння віку [73].

Вважаємо, що чим більше поведінка матері орієнтована на особистість дитини, на співпереживання її, на бажання створити максимально сприятливі умови, чим більше відкрито і емоційно вона може виразити свою любов, тим більш сприятливі умови вона забезпечить дитині вперше місяці і роки її життя.

Перинатальний період має великий вплив на майбутнє людини.

Перинатальні події можна розділити на наступні етапи: вагітність, пологи та післяпологовий період [17].

Вагітність, фізіологічний процес, при якому в матці розвивається новий організм, що виник в результаті запліднення. У людини триває в середньому 280 днів (40 тижнів, або 10 місячних місяців). Під впливом нових умов, що виникли при розвитку плоду, в організмі вагітної жінки з'являються численні та складні зміни. Пологи - природний фізіологічний процес, що завершує вагітність і полягає у вигнанні плоду і посліду з матки через канал шийки матки і піхву, званими в цьому випадку родовими шляхами.

Післяродовий період - це період, протягом якого у породіллі закінчується зворотний розвиток (інволюція) тих органів і систем, які зазнали змін у зв'язку з вагітністю та пологами. Тривалість післяпологового періоду з моменту народження посліду (плаценти з оболонками) становить приблизно 6-8 тижнів з урахуванням індивідуальних особливостей перебігу вагітності та пологів.

В медичній психології зазначено, що перинатальний період (синонім околородовой період) - період від 28 тижня вагітності, включає період пологів і закінчується через 168 годин після народження. За класифікацією ВООЗ, прийнятої в ряді країн, перинатальний період починається з 22 тижня вагітності (коли маса плоду досягає 500г і більше) [43]. Тривалість перинатального періоду різна і залежить від ряду факторів, що визначають наступ пологів.

З точки зору А.В. Наумова, тривалість перинатального періоду обумовлена тим часом, протягом якого існує система «мати - дитя», що характеризується наступними ознаками: наявність симбіотичної зв'язку матері та дитини; несамостійність психіки дитини, залежність її від особливостей материнських психічних функцій; відсутність у дитини самосвідомості, нездатність його виділяти себе з навколишнього світу [51].

Таким чином, аналіз психологічної літератури довів, що, ми знаходимо недостатньо теоретичного й емпіричного матеріалу, який стосується

емоційної сфери вагітних жінок. Фахівцями в області акушерства коротко описані стани тривоги, хвилювання самої матері в цей період, а емоційні перенапруги зводяться до гормональних перебудов в організмі. Встановлено, що в вагітних підвищується почуття обов'язку, відповідальність за результат вагітності, окреслюється індивідуальність вагітної жінки; формуються готовність до майбутнього материнства. Отже, переживання вагітності є переживаннями критичної ситуації в житті жінки.

2.4. Вплив задоволеністю шлюбом на стан переживання жінки в період другої вагітності

У соціологічній науці задоволеність шлюбом визначають як характеристику «суб'єктивної оцінки кожним з подружжя характеру їхніх стосунків» [18, 12].

У психологічній науці основні фактори, які характеризують внутрішньо сімейну ситуацію, виявляються при порівнянні відчуттів людей, які перебувають у шлюбі і розлучених подружжів, тобто з використанням параметрів стабільності шлюбу.

Досить багато авторів не завжди розподіляють поняття «задоволеність шлюбом» і «стабільність шлюбу» у своїх роботах.

Стабільність шлюбом і задоволеність шлюбом є досить пов'язаними характеристиками, що і було зазначено у ряді емпіричних досліджень [20]. Також, існує думка, що ці феномени є різними рівнями відносин подружжя.

Рівні відносин подружжя:

1. Рівень стійкості шлюбу.

Перший, найбільш загальний рівень, тобто юридична схоронність шлюбу (відсутність розлучення).

2. Рівень «пристосованості в шлюбі», «адаптованості в шлюбі».

На цьому рівні спостерігається не лише відсутність розлучення або відсутності ситуації, яка призведе до розлучення, але й спільність подружжя за такими характеристиками, як поділ домашньої праці, виховання дітей.

3. Рівень «успіху» або «успішності шлюбу».

Цей рівень є найбільш глибоким. Він характеризується збігом ціннісних орієнтацій подружжя [19].

В.А. Сисенко вперше розподілив поняття «стійкість шлюбу» і «стабільність шлюбу». На його думку, «стійкість шлюбу» - це стійкість системи взаємодії подружжя, ефективність і результативність їхньої спільної діяльності, спрямованої на досягнення як взаємних, так і індивідуальних цілей подружжя [48, 89-90].

Продовжив займатися розширенням даного поняття В.В. Бойко [11]. Стійкість шлюбу, він розглядає, як об'єктивну та суб'єктивну сторони шлюбу. Об′єктивна сторона міцності шлюбу залежить від можливості його розпаду, яка може бути виражена співвідношенням кількості шлюбів і розлучень, зареєстрованих у даному регіоні за певний проміжок часу. Суб′єктивна сторона характеристики шлюбу включає в себе задоволеність подружніми відносинами, установку подружжя на збереження сім'ї. Показниками суб'єктивної сторони стійкості шлюбу, на думку В.В. Бойко, може бути оцінка його міцності, яку дають самі подружжя [8, 24].

А.В. Шашлов дає власну характеристику поняття «задоволеність шлюбом». На його думку, «подружня задоволеність шлюбом» - є ні що інше, як суб'єктивне сприйняття подружжям, крізь призму соціокультурних норм ефективності функціонування сім'ї в плані задоволення їх індивідуальних потреб [59, 121].

А отже, з цього визначення, можна зробити висновок, що незадоволення особистісних потреб у шлюбі може бути одним з факторів, що впливають на задоволеність шлюбом взагалі.

Таким чином, з точки зору різних авторів, родина це мала група, яка має такі специфічні особливості як:

- нормативна заданість;
- гетерогенність складу;
- закритість;
- поліфункціональність та історичність.

Дані характеристики в максимальній мірі визначають особливості протікання соціально-психологічних процесів у сім'ї. Головною відмінністю сім'ї від шлюбу є наявність дітей, а шлюб характеризується міжособистісною взаємодією двох партнерів.

У психологічному дослідженні сім'ї та подружжя основний акцент ставиться на вивченні саме задоволеності шлюбом. Більшість дослідників визначають її як внутрішню суб'єктивну оцінку, ставлення подружжя до власного шлюбу. Найбільш повне визначення саме задоволеності шлюбом дає С.І. Голод: «Задоволеність шлюбом – складається як результат адекватної реалізації уявлення (образу) про сім'ю, що утворилися у свідомості людини під впливом зустрічей з різними подіями, що становлять її досвід (дійсний або символічний) у даній сфері діяльності» [15, 23].

Дуже багато дослідників займалися вивченням характеристик, які впливають на задоволеність шлюбом. У найбільш систематичному вигляді вони були представленні в моделі якості шлюбу, створеними американськими дослідниками Р.А. Левісом і Дж.Б. Спенієром [28], що здійснили вторинний аналіз понад 300 робіт наприкінці 70-х років. Саме вони виділили 40 найважливіших ознак подружнього успіху, які об'єднали в 14 груп, що у свою чергу склали три блоки факторів.

Три блоки факторів «задоволеності шлюбом» за Р.А. Левісом, Дж.Б. Спенієром [28]:

1. Дошлюбні.
2. Соціальні і економічні.
3. Особистісні і внутрішньо шлюбні (внутрішньо подружні).

Таким чином, задоволеність шлюбом – складається як результат адекватної реалізації уявлення (образу) про сім'ю, що утворилися у свідомості людини під впливом зустрічей з різними подіями, що становлять її досвід (дійсний або символічний) у даній сфері діяльності.

Задоволеність шлюбом дуже тісно пов'язана з наступними питаннями:

- психологічний клімат сім'ї;
- подружня сумісність партнерів;
- гендерні установки;
- відповідність рольовим очікуванням подружжя.

Ю.Є. Альошина [4] відмічає, що як вітчизняні, так і зарубіжні дослідження показують: що після народження дитини задоволеність шлюбом починає зменшуватися. Поки дитина маленька, розподіл ролей задовольняє обох членів подружжя: дружина виконує суто жіночі справи і обов'язки, зв'язані з сім'єю та домом, а чоловік – чоловічі, ті які пов'язані перш за все з роботою. Однак коли дитині виповнюється 3-4 роки і догляд за нею вже не потребує особливих жіночих якостей, задоволеність шлюбом знижується. Жінка після закінчення відпустки по догляду за дитиною, повертається на роботу, і на неї лягає подвійне навантаження. Передача частини турбот по догляду за дитиною і домашніх справ обмежує свободу чоловіка, у тому числі і в професійній діяльності, яка являється для нього головною, і вступає у протиріччя із стереотипами по розподіленню домашніх ролей у сім'ї, які вже давно склалися у суспільстві. Прагнучи звільнитися від тиску дружини, чоловік все більше занурюється у стан пасивності, дружини ж стає все більш вимогливою та директивною. Отже, з цього слідує, що позиція і одного і іншого члена сім'ї вступають у протиріччя із гендерними установками, вони начебто міняються ролями, дружина стає активною, а чоловік пасивним.

Отже, поняття задоволеності шлюбом іноді ототожнюють з поняттям стабільності шлюбу, але не слід забувати, що ці два поняття являються різними та мають різну суть.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗМІН ДИТЯЧО – БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ПРИ НАРОДЖУВАНІ ДРУГОЇ ДИТИНИ

3.1. Методи, методики і процедура емпіричного дослідження

Об’єкт дослідження: сімейні відносини.

Предмет дослідження: особливості змін у сімейних відносинах в післяпологовий період після народження дитини.

Мета: визначення психологічних змін у сімейних відносин при народжені другої дитини та як задоволеність шлюбом подружжя впливає на стиль дитячо-батьківські відносини.

Гіпотеза: 1.Зміни дитячо-батьківських відносин при народжені другої дитини залежать від задоволеності шлюбом подружжя. 2. Існує прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом батьків та стилями дитячо-батьківських відносин, «абсолютна благополучна сім’я» - стиль батьківських відносин «симбіоз»; «благополучна сім’я» - стилю батьківських відносин «кооперація».

У роботі застосовувались теоретичні методи (теоретико – порівняльний аналіз психолого–педагогічної літератури) та емпіричні (тестування, опитування), математична та статистична обробка даних. Для розв’язання емпіричних завдань, в якості діагностичного матеріалу було використано наступні методики: «Опитувальник батьківських відносин» А.Я Варги, тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Г. Бутенко, Т. Романова);

Для дослідження було обрано 15 сімей, які знаходяться у шлюбі не менше 5 років, мають спільну першу дитину, та народжують другу дитину, рівні матеріального благополуччя різні.

Дослідження проводилось на базі Запорізького медичного університету кафедри акушерства та гінекології та Запорізького пологового будинку №3.

Таким чином, ми обрали вибірку для проведення нашого дослідження, яка склала 15 сімейних пар, а також підібрали методики, які допоможуть нам у проведенні нашого дослідження, для виявлення психологічних змін дитячо-батьківських відносин після народження другої дитини, та визначення задоволеності шлюбом кожної родини.

Емпіричне дослідження проводилось у два етапи до народження другої дитини та після народження, на першому та другому етапі застосовувались такі методики:

1. *Діагностика батьків за методикою «Опитувальника батьківських відносин» А.Я Варги, В.В. Століна.*

Тест – опитувальник батьківських відносин являє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківських відносин в осіб, особливостей виховання дітей і спілкування з ними. Батьківські відносини розуміються як система різноманітних почуттів стосовно дитині, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру особистості дитини, її вчинків [44].

Тому для вирішення в якому стилі реалізуються дитячо-батьківські відносини досліджуваних, було обрано даний психодіагностичний інструментарій.

Опитувальник складається з таких шкал як *«прийняття-відкидання»,* вона відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують. Батьки прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани. На іншому полюсі шкали батьки сприймають свою дитину непристосованою, їм здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібності, поганих схильностей. Наступна шкала – *«кооперація»* – соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батьки

зацікавлені у справах і планах дитини, намагається у всьому допомогти дитині, співчувають дитині. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, стараються бути з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на її точку зору у спірних питаннях.

Шкала *«симбіоз»* відбиває міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. Батьки прагнуть до симбіотичних відносин з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так – батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, відгородити її від труднощів і неприємностей життя.

«Авторитарна гіперсоціалізація» – відображає форму і напрям контролю за поведінкою дитини. За цією шкалою і батьківському відношенні даного батька чітко проглядається авторитаризм.

Остання шкала, яка має назву *«маленький невдаха»* – відображає є прагнення батьків інфантилізувати дитину, приписати йому особисту й соціальну неспроможність. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними.

Тестові норми проводяться у вигляді таблиць процентальных рангів тестових балів за відповідними шкалами, які запропоновані в кінці методики.

2. *Тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом»* (В. Столін, Г. Бутенко, Т. Романова);

Дана методика використовувалася нами для:

- діагностика ступеня задоволеності шлюбом;

- діагностика ступеня узгодженості-неузгодженості задоволеності шлюбом конкретної подружньої пари.

Зміст методики.

Опитувальник є одновимірною шкалою, що складається з 24 тверджень, які належать до різних сфер: сприйняття себе і партнера, думки, оцінки, установки. Кожному твердженню відповідають три варіанти відповідей, а респондент обирає той, що відповідає саме його думці стосовно тієї чи іншої ситуації.

Ключ до тесту:

«А»: 3, 7, 8, 12, 15, 17, 22, 23.

«В»: 1, 2, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 24.

Якщо обраний респондентом варіант відповідає наведеному у ключі варіантові, то йому нараховується 2 бали, якщо респондент відповів варіант «Б», то йому нараховується 1 бал. Якщо відповідь не співпадає з наведеними варіантами – 0 балів. Потім підраховується сумарний бал. Можливий діапазон тестового бала – від 0 до 48 балів.

Розрізняють такі види сімей за задоволеністю шлюбом:

0 – 16- абсолютно неблагополучні (АНБ);

17 – 22 – неблагополучні (НБ);

23 – 26 – скоріше неблагополучні (СНБ);

27 – 28 – перехідні (П);

29 – 32 – скоріше благополучні (СБ);

33 – 38 – благополучні (Б);

39 – 48 – абсолютно благополучні (АБ).

3.2.Результати дослідження та їх інтерпретація

Емпіричне дослідження проводилося у два етапи до народження та після народження другої дитини. В період емпіричного дослідження було застосовано дві методики: діагностика батьків «Опитувальник батьківських відносин» А.Я Варги, В.В. Століна та та тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Г. Бутенко, Т. Романова). Ці методики проводились двічі, щоб виявити зміни дитячо-батьківських відносин та визначити задоволеність шлюбом партнерів до народження та після народження другої дитини.

Для дослідження було обрано сім'ї, які знаходяться у шлюбі не менше 5 років, мають спільну першу дитину, та народжують другу дитину, рівні матеріального благополуччя різні.

Таким чином, ми обрали вибірку для проведення нашого дослідження, яка склала 15 сімейних пар, а також підібрали методики, які допоможуть нам у проведенні нашого дослідження, для виявлення психологічних змін дитячо-батьківських відносин після народження другої дитини, та визначення задоволеності шлюбом кожної родини.

На І етапі ми використовували «Опитувальник батьківських відносин» А.Я Варги, В.В. Століна.

Таблиця 3.1

Показники стилю батьківських відносин до народження другої дитини

№ сімейної пари	Показники стилю батьківських відносин під час вагітності другою дитиною
Сім'я 1 О.О.	50
Сім'я 1 К. В.	58
Сім'я 2 О.М.	10
Сім'я 2 Н. А.	29
Сім'я 3 І.О.	30
Сім'я 3 Ю.Г.	47
Сім'я 4 О. І.	52
Сім'я 4 Л.Д.	61
Сім'я 5 О. О.	18
Сім'я 5 А.М.	20
Сім'я 6 С.В.	53
Сім'я 6 С.П.	61
Сім'я 7 І. С.	32
Сім'я 7 Н. М.	18
Сім'я 8 І. О.	15
Сім'я 8 Ю. Г.	40
Сім'я 9 О. В.	29

Продовження таблиці 3.1

Сім'я 9С. О.	32
Сім'я 10 М. І.	56
Сім'я 10А. М.	65
Сім'я 11 О.С.	48
Сім'я 11 А. М.	32
Сім'я 12 О. П.	67
Сім'я 12 Н.В.	55
Сім'я 13 С. В.	47
Сім'я 13 Н.М.	26
Сім'я 14 В. В.	15
Сім'я 14 Ю.П.	30
Сім'я 15 О.В.	50
Сім'я 15 Л. О.	60

За результатами методики «Опитувальник батьківських відносин» А.Я Варги, В.В. Століна з таблиці 3.1. ми бачимо, що 15 сімей мають змішані стилі батьківських відносин, чистих стілей нами не було виявлено.

Таблиця 3.2

Показники стилю батьківських відносин в кожній сімї до народження дитини

Стиль батьківських відносин	**№ сімейної пари**
«симбіоз» та «авторитарна гіпосоціалізація»	№1,4,6,10,12,15
«прийняття-відкидання» та «кооперація»	№2,3,5,7,8,9,11,13,14

За результатами таблиці 3.2. ми бачимо, що з 15 сімей, 6 сімей мають змішані стилі «симбіоз» та «авторитарна гіпосоціалізація» - це сім'ї під номером №1,4,6,10,12,15; у 9 інших сімей переважає змішені стилі «прийняття-відкидання» та «кооперація» - це сім'ї під номером №2,3,5,7,8,9,11,13,14. Інших стилів батьківських відносин у нашій вибірці не було виявлено.

Далі переходимо до тест-опитувальника «Задоволеність шлюбом» подружніх пар до народження дитини.

Таблиця 3.3

Результати за тестом-опитувальником «Задоволеність шлюбом» подружніх пар до народження другої дитини

	ПІП	Кількість балів	Вид сімей						
			АНБ	НБ	СНБ	П	СБ	Б	АБ
1	Сім'я 1 О.О.	30					+		
	Сім'я 1 К. В.	31					+		
2	Сім'я 2 О.М.	27				+			
	Сім'я 2 Н. А.	28				+			
3	Сім'я 3 І.О.	28				+			
	Сім'я 3 Ю.Г.	28				+			
4	Сім'я 4 О. І.	31					+		
	Сім'я 4 Л.Д.	30					+		
5	Сім'я 5 О. О.	28				+			
	Сім'я 5 А.М.	27				+			
6	Сім'я 6 С. В.	32					+		
	Сім'я 6 С.П.	31					+		
7	Сім'я 7 І. С.	28				+			
	Сім'я 7 Н. М.	27				+			
8	Сім'я 8 І. О.	28				+			
	Сім'я 8 Ю. Г.	28				+			

Продовження таблиці 3.3

9	**Сім'я 9 О. В.**	29				+			
	Сім'я 9С. О.	32				+			
10	**Сім'я 10 М. І.**	32					+		
	Сім'я 10А. М.	31					+		
11	**Сім'я 11 О.С.**	28				+			
	Сім'я 11 А. М.	27				+			
12	**Сім'я 12 О. П.**	30					+		
	Сім'я 12 Н.В.	32					+		
13	**Сім'я 13 С. В.**	28				+			
	Сім'я 13 Н.М.	27				+			
14	**Сім'я 14 В. В.**	28				+			
	Сім'я 14 Ю.П.	28				+			
15	**Сім'я 15 О.В.**	32					+		
	Сім'я 15 Л. О.	31					+		

За результатами методики «Задоволеность шлюбом» сімей до народження другої дитини з таблиці 3.3. ми бачимо, що 15 сімей мають різні ступені задоволеності шлюбом.

Таблиця 3.4

Результати за методикою «Задоволеність шлюбом»

пар до народження другої дитини

види сімей за методикою «задоволеність шлюбом»	**№ сімейної пари**
Скоріше благополучні	№1,4,6,10,12,15
Перехідні	№2,3,5,7,8,9,11,13,14

За результатами таблиці 3.2. ми бачимо, що з 15 сімей, 6 сімей мають змішані стилі «симбіоз» та «авторитарна гіпосоціалізація» - це сім'ї під номером №1,4,6,10,12,15; у 9 інших сімей переважає змішені стилі «прийняття-відкидання» та «кооперація» - це сім'ї під номером

№2,3,5,7,8,9,11,13,14. Інших видів задоволеності шлюбом у нашій вибірці не було виявлено.

За результатами, які ми отримали після першого етапа нашого дослідження подружніх пар, які мать вже одну дитину але ще не рододилась друга були виявлені наступні результати. Сім'ї, які мають стиль батьківських відносин «авторитарно-гіперсоціалізація» та «симбіоз» скоріше задоволені своїм шлюбом, нами було виявлено таких 6 сімейних пар. Сім'ї, які мають стиль батьківських відносин «прийняття-відкидання» та «кооперація» мають перехідний вид задоволеності своїм шлюбом, нами було виявлено таких 9 сімейних пар.

Сім'ї, які мають «авторитарно-гіперсоціалізаційний» та «симбіозний» стиль батьківських відносин, це сім'ї які відбивають міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. Батьки прагнуть до симбіотичних відносин з дитиною. Відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, відгородити її від труднощів і неприємностей життя, але через постійну емоційну напругу перед народженням другої дитини, втомленості та гіпертурботи, починають контролювати поведінку першої дитини, проявляти авторитаризм.Також нами було виявлено, що ці сімї скоріше задоволені своїм шлюбом.

Сім'ї, які мають «прийняття-відкидний» та «кооераційний» стиль батьківських відносин, це сім'ї відображають інтегральне емоційне ставлення до дитини. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують. Батьки прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани. На іншому полюсі шкали батьки сприймають свою дитину непристосованою, їм здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібності, поганих схильностей. Батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються у всьому допомогти дитині, співчувають їй. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, стараються бути з нею на рівних. Такі сім'ї мають перехідний вид задоволеності шлюбом, бо відчувають провину і переживання про те, що

перша дитина після дождення другої дитину може відчувати себе не зовсім улюбленою, не зможуть приділяти їй увесь час, з'являються не хватка грошей і проявляються незначні сварки в сім'ї

II етап ми проводили вже після народження другої дитини:

1.1. «Опитувальник батьківські відносини» А.Я Варги, В.В. Століна.

Таблиця 3.5

Показники стилю батьківських відносин

після народження другої дитини

№ сімейної пари	**Показники стилю батьківських відносин після народження другої дитини**
Сім'я 1 О.О.	50
Сім'я 1 К. В.	56
Сім'я 2 О.М.	34
Сім'я 2 Н. А.	36
Сім'я 3 І.О.	36
Сім'я 3 Ю.Г.	38
Сім'я 4 О. І.	49
Сім'я 4 Л.Д.	51
Сім'я 5 О. О.	32
Сім'я 5 А.М.	32
Сім'я 6 С. В.	56
Сім'я 6 С.П.	52
Сім'я 7 І. С.	35
Сім'я 7 Н. М.	37
Сім'я 8 І. О.	34
Сім'я 8 Ю. Г.	35
Сім'я 9 О. В.	37

Продовження таблиці 3.5

Сім'я 9С. О.	38
Сім'я 10 М. І.	51
Сім'я 10А. М.	53
Сім'я 11 О.С.	36
Сім'я 11 А. М.	37
Сім'я 12 О. П.	49
Сім'я 12 Н.В.	52
Сім'я 13 С. В.	35
Сім'я 13 Н.М.	32
Сім'я 14 В. В.	36
Сім'я 14 Ю.П.	34
Сім'я 15 О.В.	55
Сім'я 15 Л. О.	51

За результатами методики «Опитувальник батьківських відносин» А.Я Варги, В.В. Століна після народження другої дитини з таблиці 3.5. ми бачимо, що 15 сімей мають два чистих стиля батьківських відносин, інших стилів за методикою нами не було виявлено.

Таблиця 3.6

Показники стилю батьківських відносин в кожній сім'ї після народження другої дитини

Стиль батьківських відносин	**№ сімейної пари**
«симбіоз»	№1,4,6,10,12,15
«кооперація»	№2,3,5,7,8,9,11,13,14

За методикою діагностики батьківського відношення, було отримано результати досліджуваних батьків, за якими можна сказати, що більша частина досліджуваних пар має такий тип батьківських відносин як «симбіоз» та «кооперація», в свою чергу інших стилів, які пропонують автори цієї методики, не було виявлено.

Ми дослідили, що 63% батьків віддають перевагу такому стилю батьківських відносин як «симбіоз». Ці батьки мають високі бали за шкалою «симбіоз» і ми можемо зробити висновок про те, що дорослі не встановлюють між собою та дитиною психологічну дистанцію. Головним для батьків, які мають такий стиль відносин, являється єдність з дитиною, рахування з її інтересами, задовільнення її основних розумних потреб по цій шкалі. Ці результати передбачають опосередкованість міжособистісних стосунків у сім'ї загальними цілями і завданнями спільної діяльності, її організацією і високими моральними цінностями.

Досліджувані батьки, а саме 37%, віддали більшість виборів за шкалою «кооперація», високі бали за цією шкалою є ознакою того, що такі батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються у всьому допомогти дитині, співчувають дитині. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, стараються бути з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на її точку зору у спірних питаннях (рис.3.1.).

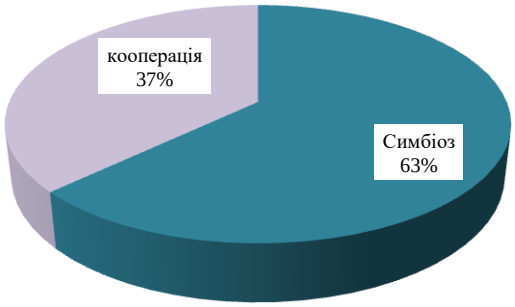

Рис. 3.1. Результати досліджуваних батьків за «Опитувальником батьківських відносин» А.Я Варги, В.В. Століна після народження другої дитини

На ІІ етапіми ми використовували тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Г. Бутенко, Т. Романова) вже після народження другої дитини.

Дані, отримані після проведення методики «Задоволеність шлюбом», ми помістили у табл. 3.7 Результати дослідження за методикою «Задоволеність шлюбом»

Таблиця 3.7

Результати дослідження за методикою «Задоволеність шлюбом» після народження другої дитини

	ПІП	Кількість балів	Вид сімей						
			АНБ	НБ	СНБ	П	СБ	Б	АБ
1	Сім'я 1 О.О.	40							+
	Сім'я 1 К. В.	43							+
2	Сім'я 2 О.М.	34						+	
	Сім'я 2 Н. А.	36						+	
3	Сім'я 3 І.О.	36						+	
	Сім'я 3 Ю.Г.	38						+	
4	Сім'я 4 О. І.	41							+
	Сім'я 4 Л.Д.	46							+
5	Сім'я 5 О. О.	32						+	
	Сім'я 5 А.М.	32						+	
6	Сім'я 6 С. В.	46							+
	Сім'я 6 С.П.	42							+
7	Сім'я 7 І. С.	35						+	
	Сім'я 7 Н. М.	37						+	
8	Сім'я 8 І. О.	34						+	
	Сім'я 8 Ю. Г.	35						+	
9	Сім'я 9 О. В.	37						+	
	Сім'я 9С. О.	38						+	

Продовженняя таблиці 3.7

10	**Сім'я 10 М. І.**	41							+
	Сім'я 10А. М.	43							+
11	**Сім'я 11 О.С.**	36						+	
	Сім'я 11 А. М.	37						+	
12	**Сім'я 12 О. П.**	40							+
	Сім'я 12 Н.В.	42							+
13	**Сім'я 13 С. В.**	35						+	
	Сім'я 13 Н.М.	32						+	
14	**Сім'я 14 В. В.**	36						+	
	Сім'я 14 Ю.П.	34						+	
15	**Сім'я 15 О.В.**	43							+
	Сім'я 15 Л. О.	44							+

Отже, за даними, які ми бачимо у табл. 3.7 Результати дослідження за методикою «Задоволеність шлюбом» після народження другої дитини, можна сказати, що 60% (9 подружніх пар) є благополучними сім'ями, та 40% (6 сімей) являються абсолютно благополучними.

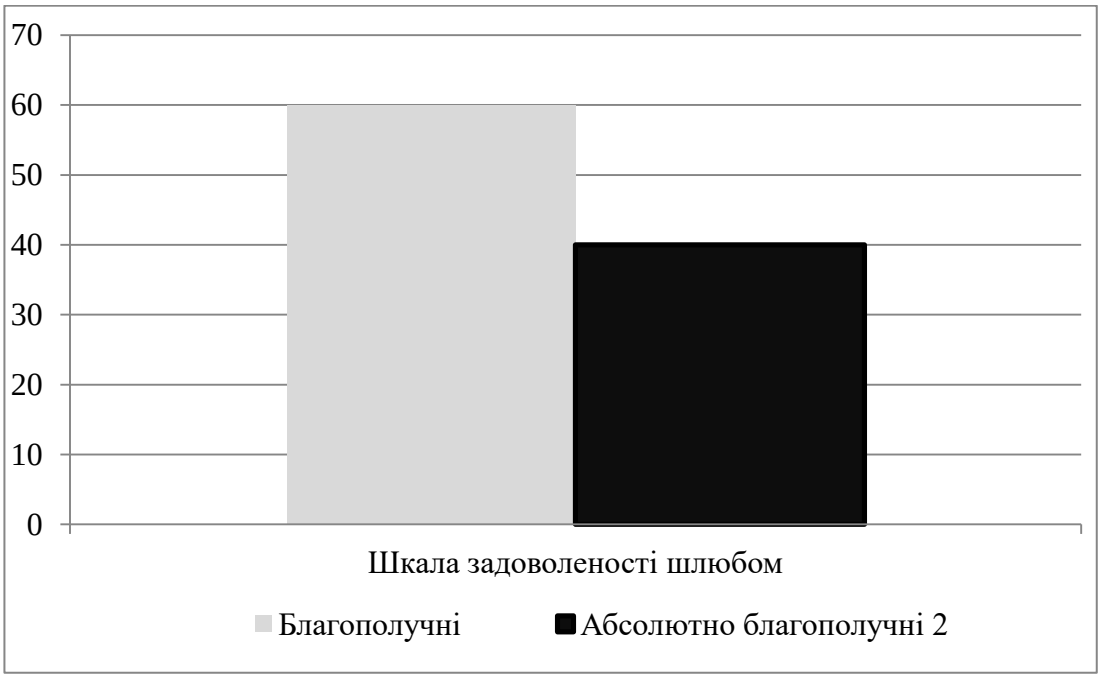

Рис. 3.2 Шкала задоволеності шлюбом після народження другої дитини

Таким чином, роблячи висновок за даними, які ми отримали, після проведення даної методики, можна зробити висновок, що 60% (9 сімей) подружніх пар після народження другої дитини мають благополучні сім'ї, та 40% (6 сімей) респондентів вважають, що їхні сім'ї є абсолютно благополучними. Тобто, всі респонденти мають благополучні сім'ї, а 6 сімей взагалі мають абсолютно благополучні сім'ї, після народження другої дитини.

Нам необхідно було визначити: чи є зв'язок між визначеними двома стилями батьківських відносин і задоволеністю шлюбом. Для статистичного аналізу наявності взаємозв'язку між типом батьківського ставлення та задоволеністю шлюбом після народження другої дитини, також нами був застосований коефіцієнт кореляції Спірмена, який показав, що між показниками, такими як «абсолютна благополучна сім'я» і таким типом батьківських відносин як «симбіоз» існує значущий прямий кореляційний зв'язок (p=0,95).

Для визначення характеру і наявності зв'язку, було також застосовано статистичний аналіз за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена. Було виявлено прямий кореляційний зв'язок між такими показниками як «благополучна сім'я» і таким типом батьківського ставлення як «кооперація»(p=0,95).

Таблиця 3.8

Результати дослідження задоволеністю шлюбом в залежності від типу батьківського ставлення після народження другої дитини

Рівень задоволеності шлюбом	**Отримані дані за результатами діагностики**	**Кореляційний зв'язок Спірмена**	**Тип батьківського ставлення**
Абсолютно благополучні	6 сімей - 40%	p=0,95	«симбіоз»
Благополучні	9 сімей - 60%	p=0,95	«кооперація»

На підставі вищезазначеного можна зробити висновки про те, що зміни в дитячо-батьківських відносинах до та після народжені другої дитини залежать від задоволеності шлюбом подружжя. Існує прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом батьків та стилями дитячо-батьківських відносин.

На І етапі дослідження до народження другої дитини 15 сімейних пар поділились на 2 групи та на два змішаних стиля батьківських відносин.

Перша група (6 сімей) показала такий стиль дитячо-батьківських відносин як «авторитарно-гіперсоціалізацію» та «симбіоз» та вважались «скоріше благополучні» задоволеністю шлюбом. На ІІ етапі після народження дитини в цій же групі було виділено стиль сімейних відносин «симбіоз» та «абсолютно благополучна» задоволеність шлюбом. Високі бали за шкалою «симбіоз», дозволяють зробити висновок про те, що дорослий не встановлює психологічну дистанцію між собою та дитиною, намагається завжди бути ближче до неї, задовольняти її основні розумні потреби по цій шкалі. Ці результати передбачають опосередкованість міжособистісних стосунків у сім'ї загальними цілями і завданнями спільної діяльності, її організацією і високими моральними цінностями. Саме в цій ситуації долається егоїстичний індивідуалізм дитини. Сім'я, де провідним стилем відносин є симбіотичність, де батьки спілкуються з дітьми на рівних, де кожен може звернутися до іншого з питанням або проханням і отримати допомогу знаходить особливу якість, стає групою високого рівня розвитку. Батьки прагнуть відчувати себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі її потреби, захистити від труднощів і неприємностей життя.

Друго група (9 сімей) показала такий стиль дитячо-батьківських відносин як «прийняття-відкидання» та «кооперація» та вважались «перехідною» задоволеністю шлюбом. На ІІ етапі після народження дитини в цій же групі було виділено стиль сімейних відносин «кооперація» та «благополучна» задоволеність шлюбом. Сім’ї з таким типом відносин до дитини як «кооперація», це родини, де дітей виховують з переважанням позитивних емоцій при незначній частці негативних, що виникають як

безпосередня реакція на заборони батьків, вимоги дисципліни, порядку, однак не зачіпають особистісних відносин і соціальних потреб дитини. Батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються у всьому допомогти дитині, співчувають їй. Батьки високо оцінють інтелектуальні і творчі здібності дитини, відчувають почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються бути з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, намагаються встати на її точку зору в спірних питаннях.

Схожа картина відношень спостерігається у батьків, які мають з дитиною симбіотичні відносини, бо дорослий не встановлює психологічну дистанцію між собою та дитиною, намагається завжди бути ближче до неї, задовольняти її основні розумні потреби по цій шкалі. Ці результати передбачають, що бажання та інтереси дитини ставляться на перше місце, тому при розвитку та вихованні своєї дитини, враховуються і нахили, здібності та інтереси дитини.

Сім'я, де провідним типом взаємин є симбіотичність, де батьки спілкуються з дітьми на рівних, де кожен може звернутися до іншого з питанням або проханням і отримати допомогу знаходить особливу якість, яка допомагає мінімізувати помилки в житті дитини. Змістовно ця тенденція описується так: батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі його потреби, захистити від труднощів і неприємностей життя, допомогти і вселити впевненість у дитині, при крокуванні до самовизначення.

З вище сказаного робимо висновки, що в період вагітності, жінка більш занурюватися в свої відчуття, це пов'язано як з фізичним самопочуттям так і з психологічним, проявляються стани тривоги, хвилювання самої матері, а емоційні перенапруги зводяться до гормональних перебудов в організмі. Встановлено, що в вагітних підвищується почуття обов’язку, відповідальність за результат вагітності та свою сім’ю, окреслюється індивідуальність вагітної жінки; формуються готовність до появи нового

життя. Отже, переживання вагітності є переживаннями критичної ситуації в житті жінки, та сім'ї в цілому, це обумовлює змішані стилі батьківських відносин, що проявилися в нашому дослідженні на І етапі і вже після появи другої дитини життя сім'ї змінюється, якщо це бажана та запланована дитина, то тільки на позитивні емоції, захоплення та бажання все робити для сімейного благополуччя. А якщо, це не запланована дитина, або дитина, яка була народженна, щоб зберігти сім'ю, та втримати чоловіка, можно припустити, що проявиться стилі батьківських відносин як «авторитарно-гіперсоціалізація» та «маленький невдаха», ці сім'ї будуть неблагополучні чи абсолютно неблагополучні за рівнем задоволеності браком.

У цілому ж можна констатувати, що зміни дитячо-батьківських відносин при народжені другої дитини залежать від задоволеності шлюбом подружжя та існує прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом батьків та стилями дитячо-батьківських відносин, «абсолютна благополучна сім'я» - стиль батьківських відносин «симбіоз»; «благополучна сім'я» - стилю батьківських відносин «кооперація».

Таким чином, наша робоча гіпотеза підтвердилася.

ВИСНОВКИ

Сім’я – це найдавніший інститут людської взаємодії, унікальне явище, полягає в тому, що кілька людей самим тісним чином взаємодіють протягом тривалого часу. Взаємини в сім’ї можуть носити різносторонній характер. На дитячо-батьківських відносинах позначається тип сім’ї, позиція, що займають дорослі, стилі відносин та роль, що вони відводять дитині в сім’ї. Під впливом типу батьківських відносин формується її особистість. В психологічній літературі існують класифікації стилів батьківських відносин, у більшості випадків в основу опису батьківського ставлення покладено ступінь вираженості емоційної сторони спілкування та значущості характеру емоційних зв'язків у родині

Кожні батьки, мають свій унікальний виховний стиль, а саме: певним чином висловлюють свою прихильність до дитини, відгукуються на її потреби, враховують її особливості, пред'являють свої вимоги, контролюють їх виконання і санкціонують їх виконання.

На І етапі дослідження до народження другої дитини 15 сімейних пар поділились на 2 групи та на два змішаних стиля батьківських відносин.

Перша група (6 сімей) показала такий стиль дитячо-батьківських відносин як «авторитарно-гіперсоціалізацію» та «симбіоз» та вважались «скоріше благополучні» задоволеністю шлюбом. На ІІ етапі після народження дитини в цій же групі було виділено стиль сімейних відносин «симбіоз» та «абсолютно благополучна» задоволеність шлюбом.

Друго група (9 сімей) показала такий стиль дитячо-батьківських відносин як «прийняття-відкидання» та «кооперація» та вважались «перехідною» задоволеністю шлюбом. На ІІ етапі після народження дитини в цій же групі було виділено стиль сімейних відносин «кооперація» та «благополучна» задоволеність шлюбом.

З вище сказаного робимо висновки, що в період вагітності, жінка більш занурюватися в свої відчуття, це пов'язано як з фізичним самопочуттям так і з психологічним, проявляються стани тривоги, хвилювання самої матері, а емоційні перенапруги зводяться до гормональних перебудов в організмі. Встановлено, що в вагітних підвищується почуття обов'язку, відповідальність за результат вагітності та свою сім'ю, окреслюється індивідуальність вагітної жінки; формуються готовність до появи нового життя. Отже, переживання вагітності є переживаннями критичної ситуації в житті жінки, та сім'ї в цілому, це обумовлює змішані стилі батьківських відносин, що проявилися в нашому дослідженні на І-му етапі і вже після появи другої дитини життя сім'ї змінюється, якщо це бажана та запланована дитина, то тільки на позитивні емоції, захоплення та бажання все робити для сімейного благополуччя.

Поставлена гіпотеза про те, що зміни дитячо-батьківських відносин при народжені другої дитини залежать від задоволеності шлюбом подружжя та існує прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом батьків та стилями дитячо-батьківських відносин, «абсолютна благополучна сім'я» - стиль батьківських відносин «симбіоз»; «благополучна сім'я» - стилю батьківських відносин «кооперація» повністю підтвердилось.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамченко В. В. Психологическое акушерство. СПб.: Сотис, 2001. 356 с.

2. Алексеєнко Т.Ф. Умови сучасного сімейного виховання: Науково–методичний посібник. Київ, 2011. 223 с.

3. Алешина Ю. Е. Поло-ролевая дифференциация как показатель межличностных отношений супругов / Ю. Е. Альшина, И. Ю. Борисов / / *Вестник. МГУ*. Серия 14. Психология. 1989. №2. С. 44 – 53.

4. Алешина Ю. Е. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений / Ю. Е. Алешина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовская. Москва: МГУ, 1987. 314 с.

5. Алешина Ю. Е. Удовлетворенность браком и межличностное восприятие супружеских пар с различным стажем совместной супруже ской жизни. *Вестник. МГУ*. Серия 14. Психология. 1987. №2. С. 80 – 88.

6. Архиреева Т.В. Сравнительные особенности материнских и отцовских родительских позиций. Материалы Всероссийской научно-практической конференции 6- 9 сентября 2012г. Иваново, 2012. С. 3 – 6.

7. Астахов В. М. Підготовка до батьківства як етап соціалізації особистості / В. М. Астахов, О. В. Бацилєва / Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. Т.Х, Ч.2. Київ, 2008. С.13-20.

8. Ачильдиева Е. Ф. Методические аспекты исследований стабильности брака. Москва, 1985. 163 с.

9. Баженова О. В. Готовность к материнству: выделение факторов, условий психологического риска для будущего развития ребёнка/ О.В. Баженова, Л. Л. Баз, О. А. Копыл. Синапс. 1993. №4. С.23-26.

10. Байгузіна І. Ч. Психоаналітично орієнтована діагностика та терапія в перінатальній психології. Медична психологія. 2010. № 10. С. 10-14.

11. Батуев А. С. Психофизиологическая природа доминанты материнства. Психология сегодня. 1996. Т. 2. С. 69-70.

12. Бойко В. В. Малодетная семья : социально-психологический аспект. Москва: Мысль, 1988. 320 с.

13. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ: МАУП, 2001. 390 с.

14. Брутман В. И. Динамика психологического состояния женщин во время беременности и после родов/ В. И. Брутман, Г. Г. Филипова, И. Ю. Хамитова. *Вопросы психологии*. 2002. №1. С.59-68.

15. Брутман В. И. Методика изучения психологического состояния женщин во время беременности и после родов / В. И. Брутман, Г. Г. Филипова, И. Ю. Хамитова. *Вопросы психологии*. 2002. №3. С.110-117.

16. Варга А.Я. Структура і типи батьківського ставлення: Психологічні тести / Под ред. А.А. Кареліна. Москва: ВЛАДОС, 2009. 358с.

17. Васильева А. К. Структура семьи. Москва,1988. 427 с.

18. Вишневський О. І. Система вартостей і стратегія виховання : тезовий виклад. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. З. Т. Гасанова; АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні. Київ, 2012. С. 35-39.

19. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л. В. Волинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2011. 416 с.

20. Владин В.З. Гармония семейных отношений. Алматы: Аспект Пресс, 2011. 282с.

21. Волкова О. М. Методические приемы диагностики супружеских взаимоотношений / О. М. Волкова, Т. М. Трапезникова. *Вопросы психологии*. 1985. № 5. С.54 – 57.

22. Волкова О. М. Социально-психологические факторы супружеской совместимости. *Вопросы психологии*. 1989. № 2. С. 36 – 44.

23. Гасюк М. Б. Психологічні особливості емоційного стану жінки у першому триместрі вагітності (виношування першої дитини)/ М. Б. Гасюк, Г. С. Шевчук. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. Вип.11. Ч.2. С.118 – 124.

24. Гозман Л. Я. Процесы межличностного восприятия в семье. Москва: МГУ, 1981. №4. С. 18-24

25. Голод С. Стабільність сім'ї : соціологічний та демографічний аспекти. Львів :Наука, 1984. 428 с.

26. Гребеников И. В. Основы семейной жизни. Москва: Просвещение, 1991. С. 24 – 36.

27. Добряков И. В. Перинатальная психология. СПб.: Питер, 2010. 272 с.

28. Дружинин В. Н. Психология семи. Москва: КСП, 1996. 160 с.

29. Дяченко Э. Я. Тренинговое занятие к адаптации к состоянию материнства. Практична психологія та соціальна робота. №4, 2004. С. 27-28.

30. Елизаров О. М. К проблеме поиска основного интегрирующего фактора семьи. *Вестник. МГУ*. Серия 14. Психология. 1996. №1. С. 42 – 49.

31. Ефимова И. В. Коррекционная программа по активизации смысло-жизненных ценностей и развитию помагающих отношений у женщин, испытывающих трудности с принятием состояния материнства и жизни ребенка. Практична психологія та соціальна робота. №4, 2004. С. 29-31.

32. Жилка Н. Я. Психологічне оточення вагітної жінки. Для дому та сім'ї. 2006. №9 - 10. С. 24-28.

33. Ильясов И.И., Ляудис В.Я. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологи/ Под ред. Лернер И. Я. Москва, 2007. 384 с.

34. Іщук О.Ю. Психологічна експрес-підготовка вагітних до пологів: особливості групової роботи з використанням методів арт-терапі. Актуальні

проблеми практичної психології. Збірник наукових праць. Херсон, ПП. Вишемирський В.С., 2007. С.231 – 236.

35. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учебное пособие. Москва: Гардарики, 2011. 320 с.

36. Ковалев А.Г. Психология семейного воспитания: учебник. Москва: Проспект, 2006. 354с.

37. Коваленко Н. П. Психологические особенности коррекции эмоционального состояния женщины в период беременности. СПб.: Речь,1998. 321с.

38. Коваленко-Маджуга Н. П. Перинатальная психология. СПб.: Речь, 2001. С. 7–23.

39. Котова Е.В. Исследование особенностей детско-родительских отношений: учебное пособие по курсу «Психология семьи и семейное консультирование», Красноярск: РИО КГПУ, 2013, 176 с.

40. Ланцбург М. Е. О применении экзистенциального психологического подхода в психологическом консультировании беременных женщин и молодых родителей. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2004. № 1. Режим доступа к журналу: http://psyjournal.ru/j3p/vol.php?id=200401

41. Левкович В. П. Соціально – психологічний підхід до вивчення подружніх конфліктів / В. П. Левкович, О. Е. Зуськова. *Психологічний журнал*. 1985. № 3. С. 42 – 47.

42. Логинова И. А.О специфике детско – родительских отношений. Семейная психология и семейная терапия. Москва, 2011. №4. С. 76-79.

43. Лукашевич Н. М. Досвід виявлення депресивних станів на етапі підготовки вагітних до пологів. Медицина залізничного транспорту України. 2004. № 4. С. 35–37.

44. Минияров В. М. Психология семейного воспитания (діагностико – коррекционный аспект). Москва: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2011. 256 с.

45. Набиуллина В. Р. Типы семейного воспитания и их разновидности. Дополнительное образование и воспитание. Уфа, 2007. 342с.

46. Обозов Н. Н. Факторы устойчивости брака / Н. Н. Обозов, А. Н. Обозова / / В сб.: Семья и личность. Тезисы докладов Всесоюзной конференции в г. Гродно 28-30 сентября 1981 г. Москва, 1981. С. 41 – 49.

47. Обозов Н. Н. Психологія міжособистісних відносин. Київ: Основи, 1990. –392 с.

48. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. Москва: Издательство Института психотерапии, 2003. 319 с.

49. Пайнз Д. Бессознательное использование женщиной свого тела. СПб. : Б. С. К., 1997. 195 с.

50. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие / Под ред. Д.Я. Райгородского. Самара: Бахрах. Москва, 2012. 672 с.

51. Родители и дети: Психология взаимоотношений / Под ред. Е. А. Савиной, Е. О. Смирновой: учебное пособие. Москва: «Когито Центр», 2012. 230 с.

52. Семеченко В. А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч. посіб. / В.А.Семеченко, В. С. Заслуженюк. Київ: Веселка. 1998. 178 с.

53. Сидоренко А. А. Методи математической статистики в психологии. Москва, 2001. 96 с.

54. Силяева Е. Г. Психология симейных взаимоотношений с основами семейного консультирования. Москва: Академія, 2002. 352 с.

55. Силяева Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. Учебное пособие. Москва: ACADEM'A, 2009. 192 с.

56. Сисенко В. А. Стойкость брака: проблемы, факторы и условия. Москва, 1986. 372 с.

57. Соловйов Н. Я. Брак и семья сегодня. Вильнюс, 1977. 274 с.

58. Тюптя О. В. Технологія формування усвідомленого батьківства в груповій взаємодії /О. В. Тюптя, Н. М. Лук'яненко// Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти: Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції 27 травня 2016 р.– Київ, 2016 – 120 С. Електронний ресурс – Режим доступу: http://umo.edu.ua/konferenciji-ta-seminari

59. Харчев А. Г. Современная семья и ее проблеми. Москва, 1978. 328 с.

60. Хлопоніна Н. Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування. Актуальні проблеми психології. Том 3: Консультативна психологія і психотерапія: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. Київ: Міленіум, 2003. Вип. 2. 208 с. с. 132-137.

61. Чукреева В.В. Влияние семьи на развитие личности ребенка, его благополучие. Проблемы и перспективы развития образования: материалы междунар. науч. конф. апрель 2011 г. Пермь.: Меркурий, 2011. С. 180–183.

62. Шилова Л. С. Характер проведения семейного отдыха и удовлетворенность браком. Москва, 1978. С. 129 – 135.

63. Юлацкевич П.І. Практичні аспекти сімейного виховання. Сім'я і школа. Київ, 2010. №3. С. 46 – 52

Додаток А

Тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом»

(В. Столін, Г. Бутенко, Т. Романова)

Протокол

Прізвище, ім’я, по-батькові_____

Вік_____ Сімейний стаж_____

Кількість дітей_____ Дата проведення_____

Інструкція:

Шановний(а) пан(і)! Уважно читайте кожне твердження і вибирайте один з трьох запропонованих варіантів відповідей. Намагайтесь уникнути проміжних відповідей типу «важко сказати», «важко відповісти».

Текст опитувальника.

1. Коли люди живуть так близько, як це спостерігається в сімейному житті, вони неминуче втрачають взаєморозуміння і гостроту сприйняття іншої людини:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

2. Ваші подружні відносини приносять вам:

а) скоріше занепокоєння і страждання

б) важко відповісти

в) скоріше радість і задоволення

3. Родичі і друзі оцінюють ваш шлюб:

а) як вдалий

б) щось середнє

в) невдалий

4. Якби ви могли, то змінили б щось у характері свого чоловіка (дружини):

а) багато чого

б) важко сказати

в) нічого

5. Одна з проблем сучасного шлюбу полягає в тому, що все набридає, у тому числі й сексуальні стосунки:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

6. Коли ви порівнюєте своє сімейне життя із сімейним життям друзів і знайомих, вам здається, що ви:

а) більш нещасливі, ніж інші

б) важко сказати

в) щасливіші від інших

7. Життя без сім'ї, близької людини – надто дорога ціна за цілковиту свободу:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

8. Ви вважаєте, що без вас життя вашого чоловіка (дружини) було б неповноцінним:

а) так

б) важко сказати

в) ні

9. Сподівання більшості людей щодо шлюбу якоюсь мірою не справджуються:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

10. Тільки безліч різних обставин заважає подумати вам про розлучення:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

11. Якби повернути час, коли ви одружувалися, то вашим чоловіком (дружиною) міг би стати:

а) хто завгодно, тільки не теперішній чоловік (дружина)

б) важко сказати

в) можливо, що саме теперішній чоловік (дружина)

12. Ви пишаєтесь, що така людина, як ваш чоловік (дружина), поруч з вами:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

13. На жаль, недоліки вашого чоловіка (дружини) часто переважають його (її) достоїнства:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

14. Основні перешкоди для щасливого подружнього життя найімовірніше криються:

а) у характері вашого чоловіка (дружини)

б) важко сказати

в) скоріше у нас обох

15. Почуття, з якими ви одружувалися:

а) підсилилися

б) важко сказати

в) ослабли

16. Шлюб знижує творчі можливості людини:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

17. Можна сказати, що ваш чоловік (дружина) має достоїнства, що компенсують його (її) недоліки:

а) так

б) важко сказати

в) ні

18. На жаль, у вашому шлюбі не все гаразд з емоційною підтримкою один одного:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

19. Вам здається, що ваш чоловік (дружина) часто робить дурниці, говорить невлад, недоречно жартує:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

20. Життя в сім'ї, як вам здається, не залежить від вашої волі:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

21. Ваші сімейні відносини не внесли в життя порядку й організованості, на які ви очікували:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

22. Помиляються ті, хто вважає, що саме в сім'ї людина найменш може розраховувати на повагу:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

23. Як правило, товариство вашого чоловіка (дружини) є для вас приємним:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

24. Щиро кажучи, у вашому подружньому житті немає і не було жодного світлого моменту:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

Бланк відповідей:

№ питання	**Відповідь**	**№ питання**	**Відповідь**	**№ питання**	**Відповідь**	**№ питання**	**Відповідь**
1		**7**		**13**		**19**	
2		**8**		**14**		**20**	
3		**9**		**15**		**21**	
4		**10**		**16**		**22**	
5		**11**		**17**		**23**	
6		**12**		**18**		**24**	

Сумарний бал:

Висновок: